

Νέοι δρόμοι στην ψυχοθεραπεία¹

Gaetano Benedetti²

Μετάφραση: Μ. Διαλλινά³

«Νέοι δρόμοι στην ψυχοθεραπεία»: τίτλος αξιώσεων, που θα μπορούσε να εκληφθεί ως μη σεμνός, από όσους δεν μπορούν να αισθανθούν το μήνυμα της ελπίδας, που όχι μόνο φωτίζει, αλλά και διευρύνει τους δρόμους μας. Το νέο προέρχεται από την ωρίμαση του παλαιού, το οποίο πάντα εμπεριέχει το σπόρο της μελλοντικής εξέλιξης. Και είναι καλό να τονίζεται το νέο, που είναι ήδη εμφανές στο κάτοπτρο του παλαιότερου, ιδίως όταν έχει κάποιος συμπληρώσει τα 70 του χρόνια, όπως εγώ. Αναλογίζεται τότε αυτά που συνέβησαν, μόλις τα τελευταία δέκα χρόνια της δουλειάς του και που παραμένουν ακόμη νέα και μπορεί να καρποφορήσουν.

Θα προσπαθήσω, σ' αυτή τη διάλεξη, να σας ενημερώσω για τη δουλειά μου με ασθενείς με σοβαρά ψυχιατρικά προβλήματα, και να σας δείξω τον τρόπο που έγιναν εφικτές εμπειρίες της ψυχολογίας του βάθους μέσα από συνδέσεις εικόνας-λέξης, από τη δημιουργικότητα του ίδιου του ασυνειδήτου και από την κατανόηση του ψυχοδυναμικού στοχασμού. Αυτό επιτεύχθηκε μέσα στη δυαδικότητα της θεραπευτικής σχέσης, η οποία οδήγησε σε μια, έστω και μερική, χαλιναγώγηση της οδύνης, ακόμη και σε άτομα που είναι δύσκολο να θεραπευθούν.

Η προσφορά μου αυτή πρέπει να ειπωθεί μέσα στο πνεύμα της σύγχρονης ψυχοθεραπείας.

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως η σύγχρονη *θεραπεία μέσω της τέχνης* (Art therapy) κατακτά σήμερα όλο και περισσότερο έδαφος τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική. Ακόμη, εισάγεται η έννοια της «*θετικοποιούσας ψυχοθεραπείας*» (positivierende psychotherapie), έννοια που ανέπτυξα ιδιαίτερα ο ίδιος. Η θεραπεία αυτή δεν αποκαλύπτει εν πρώτοις δύσκολα επιλύσιμες συγκρούσεις και αντιστάσεις της συνείδησης, αλλά διαμορφώνει προσπάθειες τιθασειύσεως για τους ασθενείς και ανακαλύπτει τις λανθάνουσες θετικές δυνατότητες μέσα τους⁴.

Η σύλληψη της «*προοδευτικής ψυχοπαθολογίας*», κατά την οποία τα ίδια ψυχοπαθολογικά συμπτώματα που, σύμφωνα με την παλινδρομική εκδοχή, απομονώνουν τον ασθενή, κατανοούνται και αντιμετωπίζονται αρχικά ως ανεπαρκείς και στη συνέχεια όλο και περισσότερο ικανές προσπάθειες επικοινωνίας.

Τελικά αναφέρω τη «*θεραπεία επικοινωνίας*» (Communication therapy) του Αμερικανού Robert Laing, που αποκτά αυξανόμενο κύρος στην Ευρώπη.

Στη σημερινή μου διάλεξη θα περιοριστώ ιδιαίτερα στη θεραπεία μέσω της τέχνης, η οποία αποτελεί στη μέθοδό μου μια ειδική παραλλαγή της αμερικανικής *Art therapy*.

Θα μιλήσω κατ' αρχήν για θεραπεία μέσω της τέχνης και την ψυχοθεραπευτική

¹ Διάλεξη στο Ινστιτούτο Goethe στις 17 Μαΐου 1991, ως προσκεκλημένος του Ινστιτούτου και της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας.

² Ψυχαναλυτής, ομότιμος καθηγητής Ψυχοθεραπείας και Ψυχικής Υγείας του Πανεπιστημίου της Βασιλείας.

³ Επιμέλεια ελληνικού κειμένου: Ο. Πανοπούλου-Μαράτου και Ν. Τζαβάρας.

⁴ Βλέπε και την έννοια «*coring*» στα Αγγλικά (Σ.τ.Σ.).

διαδικασία κυρίως στο πεδίο των ψυχώσεων, όπου έχω και τις περισσότερες εμπειρίες, αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε να μνημονευθούν και γενικότερες ψυχοθεραπευτικές εμπειρίες. Η ψυχοθεραπεία των ψυχώσεων δεν είναι τόσο εξειδικευμένη όσο η ψυχοπαθολογία των ψυχώσεων, επειδή, σε αντίθεση με την τελευταία, που διαχωρίζει τα διάφορα σύνδρομα, παραπέμπει σε ανθρώπινα και, κατά συνέπεια, σε οικουμενικά προβλήματα.

Δεύτερον, με τον όρο *τέχνη*, εννοώ απλώς κάθε εικονικό δημιούργημα που αποτελεί μέσο έκφρασης στην ψυχοθεραπεία. Συχνά αξίζει αυτόν τον χαρακτηρισμό «τέχνη», σχετικά ανεξάρτητα από τη γνωστική εκτίμηση του εικαστικού επιπέδου, επειδή προέρχεται από ασθενείς που εκφράζουν τον αγώνα τους ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο με συχνά απλές, αλλά πάντα συγκλονιστικές εικόνες. Αυτή η έκφραση μας αγγίζει όλους ως ψυχοθεραπευτές με τον ίδιο τρόπο που αγγίζουν όλους μας τα πραγματικά έργα τέχνης. Έτσι όπως συναντούμε και επανιδιοποιούμεθα το ανθρώπινο Είναι μας στα μνημειώδη έργα τέχνης, έτσι βιώνει και ο ψυχοθεραπευτής την πορεία της ζωής του μαζί με τον ασθενή μέσα στις εικόνες έκφρασης του τελευταίου.

Τρίτον, θα παρουσιάσω, βάσει ορισμένων εικόνων, κάποια θεμελιώδη στάδια της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας. Αυτά τα στάδια είναι βέβαια μόνον ιδεατοί τύποι· δεν μας παρουσιάζονται ως μια υποχρεωτική ιεραρχία, αλλά μπορούν να ενταχθούν στη διάταξη της αρχιτεκτονικής του ψυχοθεραπευτικού γίνεσθαι.

Οι ασθενείς μιλούν συχνά μέσα από εικόνες, τόσο αυθόρμητα και χωρίς προτροπή όσο και ύστερα από δική μας παρότρυνση. Αυτό το γνωρίζουμε στον τομέα των ψυχώσεων από την εποχή του Priuzhorn, εδώ και 70 περίπου χρόνια. Σήμερα όμως μας εμφανίζονται τέτοιες εικόνες, και ιδιαίτερα εκείνες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια μιας ψυχοθεραπείας, όχι απλώς ως αποδείξεις μιας ψυχοπαθολογίας της έκφρασης, ως παθολογικά αυτοδημιουργήματα, αλλά επίσης ως προσπάθειες επικοι-

νωνίας. Απευθύνονται επομένως στην ικανότητά μας να τους δώσουμε απάντηση: όχι μόνον σημασιοδοτώντας, ερμηνεύοντας, σχολιάζοντας, αλλά επίσης (όπως ελπίζω να καταδείξω με αυτή την ομιλία) εκφράζοντας το βαθύτερο εαυτό μας, σε σχέση με εικόνες, εμπνεύσεις, φαντασιώσεις, δημιουργίες που προέρχονται εξ ίσου από το δικό μας ασυνείδητο και από των ασθενών μας.

Στη σειρά των εικόνων, οι οποίες μπορεί να δημιουργηθούν μ' αυτόν τον τρόπο, τόσο από τον ασθενή όσο και από το θεραπευτή κατά το διάλογό τους, συνοψίζονται ασφαλώς βασικά σημεία, τα οποία επαναλαμβάνονται σε όλες τις θεραπείες, με μεταλλασσόμενες μορφές, αλλά κατά κάποιο τρόπο αρχετυπικά, και τα οποία μπορούμε επομένως να εννοήσουμε εντελώς γενικά ως *στάδια της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας*. Είναι κατά βάση απόλυτα συγκρίσιμα με τα δυναμικά στάδια μιας θεραπείας μόνον λεκτικής, παρουσιάζονται όμως μέσω της οπτικής μορφοποίησης εξαιρετικά παραστατικά και είναι μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις δραστηκότερα λόγω του εμφανώς έντονου συμβολικού τους στοιχείου.

(1) Ονομάζω το *πρώτο στάδιο «αντίληψη του πάσχειν (leiden)»*. Είναι εκείνη η θεραπευτική στιγμή όπου ο ασθενής συνειδητοποιεί ότι αυτός, ο τόσο συχνά βουβός, αλλοτριωμένος και σε απόσταση από τον ίδιο του τον εαυτό, ή, ακόμα, πεπεισμένος ότι είναι υγιής, ξεγελώντας τον εαυτό του και τους άλλους, μπορεί τώρα να εκφράσει τον ψυχικό του πόνο μέσω της εικόνας, πριν να είναι έτοιμος και ικανός να μιλήσει για τον εαυτό του. Στην ομολογία της οδύνης, μέσα από το σύμβολο, μέσα από την εικόνα, πίσω από την οποία καλύπτεται (χωρίς να κρύβεται) το εύθραυστο πρόσωπο του ασθενούς, βρίσκεται η δυνατότητα υπέρβασης της οδύνης. Προβάλλεται κάτι στην εικόνα, που δεν μπορεί ακόμα να ενταχθεί στον εσωτερικό ψυχικό χώρο, αλλά που είναι δυνατό να εκδηλωθεί στο χώρο της προβολής, κυρίως όταν οι εκδηλώσεις του εισακούονται από έναν εταίρο.

Τότε μπορεί να επανενδοβληθεί σαν *αγάπη-προς-τον-εαυτό*, πρόκειται δηλαδή για τον ανασυγκροτούντα εαυτό, που έγινε κατ' αρχήν αισθητός εξωτερικά μέσα στην εικόνα. Ο «*κρυμμένος άνθρωπος*» («*homi absconditus*»), που κρύβεται μέσα στην εικόνα, αναρριχάται, μέσω της εικόνας, πάνω από την ίδια του την οδύνη. Όπως συμβαίνει κατά γράμμα σ' αυτό το σχέδιο μιας ασθενούς (Εικόνα 1).

Ο άνθρωπος ο οποίος, σκαρφαλωμένος σ' ένα δένδρο, παρακολουθεί την ανατολή του ηλίου στη χώρα του πόνου μπορεί να αποτελεί ο ίδιος μια τέτοια θέαση-κατανόηση⁵ του πόνου μιας ψυχωτικής ασθενούς, η οποία μας ανακοινώνει τα ανύποπτα βάσανά της στο κάτω ήμισυ της εικόνας (εγκλεισμό, σχάση, διαμελισμό). Η αντίληψη μπορεί να είναι τόσο μια αντίληψη εαυτού, εντός του ειδώλου του, όσο και μια αντίληψη στη θεραπευτική εικόνα-καθρέφτη.

Μια ασθενής με σχιζοσυναισθηματική ψύχωση και με συχνές μανιακές φάσεις, αναπαρέστησε τον εαυτό της ως ανάπηρη σε καροτσάκι (Εικόνα 2). Ο θεραπευτής απάντησε στο σχέδιο αυτό με ένα άλλο σχέδιο, προερχόμενο από το σχέδιασμα της ασθενούς και την *ψυχοθεραπευτική πρόοδο*. Η τσάντα της ασθενούς μετατράπηκε, με τη βοήθεια ενός ριζόχαρτου, σε σύμβολο του εαυτού της ασθενούς (Εικόνα 3). Δεν δόθηκε καμία σημασιολογική επεξήγηση. Η ασθενής αποδέχθηκε τη θεραπευτική θετικοποίηση και τη συνέχισε (Εικόνα 4). Στα νέα σχέδια εμφανίζεται η ανάπηρη αισθητά πιο ζωντανή και είναι αξιοπρόσεκτο το χαρούμενο πρόσωπό της κατά τη διάρκεια της συνεδρίας. Ο θεραπευτής προσέθεσε στο αντίγραφο αυτού του σχεδίου μια επί πλέον λεπτομέρεια (Εικόνα 5): μια μήτρα εμφανίζεται στο είδωλο του εαυτού της ανάπηρης.

(2) Το *δεύτερο στάδιο* είναι η «*συμμετρία*». Ο θεραπευτής συχνά τεκμηριώνει

την παρουσία του στον κόσμο των ασθενών στέκοντας στο πλευρό του.

Ενας σχιζοφρενής ασθενής ήταν πεπεισμένος, μέσα στο παραλήρημά του, ότι είχε διαπράξει ένα έγκλημα στο παρελθόν ή σε μια προηγούμενη ζωή του. Πίστευε λοιπόν ότι θα ετιμωρείτο γι' αυτό με ανελέητα βασανιστήρια και ότι κάποιος διώκτης του θα ανεμίγνυε δηλητήρια με το φαγητό του, τα οποία θα του κατέστρεφαν σιγά σιγά τον εγκέφαλο. Στα βάσανά του όμως αυτά αντιπαράτεθηκε η λαχτάρα του για ένα ιδανικό άλλο-είναι (*ideal anders-sein*), το οποίο διαισθάνεται ο κάθε ασθενής που είναι ψυχικά απελτισμένος, δηλαδή το κρυμμένο δικαίωμα για μια ιαθείσα ύπαρξη (*heilen existenz*). Ο ασθενής ονειρεύθηκε πως ήταν ένα ελεύθερο πουλί και νόμιζε πως ήταν προ-αποφασισμένο να ενστερνισθεί την ύπαρξη, το είναι (*desein*⁶) ενός πτηνού, εάν και όταν επανέλθει στη Γη, μετά το θάνατό του. Σε ένα σχέδιό του σχεδίασε ένα ελεύθερο πουλί να πετά κάτω από ένα γελαστό ήλιο, ως μια δυνατότητα του ιδανικού του «είναι» (Εικόνα 6).

Ο θεραπευτής αντέγραψε το σχέδιο αυτό σε διάφανο χαρτί και συμπλήρωσε ένα δεύτερο πουλί (Εικόνα 7), ως τη συμβολική αναπαράσταση του δικού του «συνιπταμένου» εαυτού. Μεταμορφώθηκε ο ίδιος συμβολικά σε πουλί για να αντιπαράθεσει τη διάθεση της δυαδικότητας στον αυτιστικό εσωτερικό κόσμο του ασθενούς.

Ο ασθενής σχεδίασε το πορτραίτο του, σε αντιπαράθεση με το πουλί, ασύμμετρο και παραμορφωμένο (Εικόνα 8). Ο θεραπευτής επανέλαβε το σχέδιο τροποποιώντας το και παραθέτοντας το δικό του πορτραίτο, όμοιο με του ασθενούς (Εικόνα 9). Το τοποθέτησε με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζεται, από τους δύο ομόπλευρους οφθαλμούς των δύο διασταυρωμένων προσώπων, ένα μόνο, το κοινό κλαίον μάτι της ψυχοθεραπείας.

(3) Το *τρίτο στάδιο* της ψυχοθεραπευτι-

⁵ Ο συγγραφέας κάνει λογοπαιγνιο με τις λέξεις *aus*: έξω, *ein*: μέσα, και *Sicht*: όψη (Σ.τ.Μ.).

⁶ *Desein*: Φιλοσοφικός όρος που σημαίνει το είναι (Σ.τ.Μ.).

κής διαδικασίας είναι το «*άλμα του θεραπευτού στη ρωγμή του ασθενούς*». Ένας σχιζοφρενής βίωσε το βίαιο ξέσπασμα των παιδικών του επιθυμιών θανάτου των γονιών του ως σεισμό (Εικόνα 10). Το έδαφος διασπάται κάτω από τα πόδια του, και μάλιστα στον ίδιο χώρο όπου είχε σχεδιάσει τη σαρκοφάγο των δολοφονημένων γονιών του. Ο θεραπευτής, στο αντικατοπτρικό του σχέδιο, τοποθέτησε τον εαυτό του ώστε να γεφυρώσει τη ρωγμή με το ίδιο του το σώμα (Εικόνα 11).

(4) Το *τέταρτο στάδιο* είναι η «*εκπροσώπηση του θύματος*». Το στάδιο αυτό είναι χρήσιμο εκεί όπου ο ασθενής εξωτερικεύει τις καταστροφικές του τάσεις, τις κατευθύνει εναντίον του περιβάλλοντός του και εν μέρει τις προβάλλει πάνω σ' αυτό. Οι παρορμήσεις αυτές δεν θα πρέπει να εκδραματισθούν κατά την ψυχοθεραπεία, αλλά να εκφραστούν πλήρως ως φαντασιώσεις. Καθώς οι επιθετικές αυτές φαντασιώσεις είναι συχνά πολύ αυτο-καταστροφικές, προσφέρεται η δυνατότητα στον ψυχοθεραπευτή να προστατεύσει τον ασθενή του μέσω της εκπροσώπησης του. Στο σχέδιό του, ένας άλλος σχιζοφρενής ρίχνει βόμβες σε μια γέφυρα, με στόχο να εξολοθρευσει τους συνανθρώπους του (Εικόνα 12). Εκπροσωπώντας τους άλλους, αλλά τελικά και τον ασθενή του, ο ψυχοθεραπευτής βάζει τον εαυτό του πάνω στη γέφυρα, την οποία θρυμματίζουν οι βόμβες (Εικόνα 13).

(5) Το *πέμπτο στάδιο* μπορεί να ονομασθεί «*πρόταση για εξέλιξη*». Ο θεραπευτής αναλαμβάνει την αρνητική εικόνα του ασθενούς, μεταλλάσσοντάς την με τέτοιο τρόπο, ώστε να του ανοίξει μια νέα προοπτική. Στο σχέδιο μιας άλλης σχιζοφρενούς βλέπουμε πως αναπαριστά τον εαυτό της ως νεκρό έμβρυο μέσα στη μήτρα (Εικόνα 14). Το έμβρυο έχει μόνο κεφάλι και άκρα. Ο λαιμός και το στήθος περιορίζονται σ' ένα λεπτό σωλήνα που συνδέει τα μέρη. Η μήτρα, που θα έπρεπε να συγκρατεί περιβάλλοντας, δεν είναι παρά μια λεπτή μεμβράνη, αριστερά χωρίς όρια, και δεξιά καταλήγει στο σκοτάδι, όπου ανοίγουν φρικώδεις οφθαλμοί και έρπουν έντο-

μα και αναρριχητικά φυτά. Μπορούμε να δούμε την απάντηση του θεραπευτή στην Εικόνα 15. Αφήνει αναλλοίωτα τα κύρια χαρακτηριστικά της αυτο-αναπαράστασης της ασθενούς με στόχο να της δείξει ότι τα βήματά του αντλούνται από το βιωματικό της κόσμο και δεν αντιπαράθετει δικά του βιώματα — ξένα προς αυτήν. Ο ψυχοθεραπευτής, με την αγάπη του, επαναπροσδιορίζει και διευρύνει τον κόσμο της: τα αρπακτικά φυτά μεταβάλλονται σε λουλούδια που κάποιος κρατά στα χέρια του. Το σκοτάδι διαλύθηκε. Τελικά παρουσιάζεται ο ίδιος ο θεραπευτής ανάμεσα στις άδειες επιφάνειες, ώστε να απαντήσει με την παρούσα δυαδικότητα στην άσκοπη αναζήτηση για θαλπωρή μέσα σε μια αμφίβολη προγεννητική ύπαρξη.

Η αντίδραση της ασθενούς στο σχέδιο του θεραπευτή είναι εντυπωσιακή. Το ψυχωτικό «*δίδυμο*» (doppel), με το οποίο εκφραζόταν, υποχώρησε.

Πώς άραγε επιδρά η κατασκευή ενός τέτοιου σχεδίου στο ασυνείδητο του θεραπευτή; Ο ίδιος μου ομολόγησε ότι ένιωθε σαν παιδί όταν σχεδίαζε. Μετέβη στον τόπο όπου βρισκόταν η ασθενής για να αρχίσουν από εκεί.

(6) Το *έκτο στάδιο* είναι «*αντιπαράθεση με την αντίσταση*». Σ' ένα σχέδιο μια ασθενής παρουσίασε την αντίσταση ως απόρθητο πύργο (Εικόνα 16). Παρατηρούμε πως ο θεραπευτής, στο αντανάκλαστικό του σχέδιο, προσπαθεί να υπερπηδήσει την αντίσταση χρησιμοποιώντας μια μακριά σκάλα, η οποία όμως δεν οδηγεί σ' ένα απόμακρο παράθυρο, όπως στα παραμύθια (Εικόνα 17).

Δυστυχώς εκεί δεν περιμένει κάποια πριγκίπισσα, αλλά ο πύργος επιμηκύνεται στον ουρανό (Εικόνα 18).

Ο θεραπευτής τελικά ολοκληρώνει αυτό που η ίδια η ασθενής έφτιαξε στο καινούργιο σχέδιο (Εικόνα 19): ο πύργος κατέρρευσε, η αντίσταση υποχώρησε.

Στο σχέδιο ενός άλλου σχιζοφρενούς (Εικόνα 20) παρατηρεί κανείς το εξής: ένα αυτιστικό τείχος ορθώνεται ανάμεσα σ' αυτόν και στον κόσμο. Είναι η αδυναμία,

η μη δυνατότητα επικοινωνίας. Ο θεραπευτής απαντά αντιγράφοντας το σχέδιο με ριζόχαρτο (Εικόνα 21). Κατορθώνει να εκφράσει με το αντίγραφο αυτό την ταύτισή του με το βίωμα της ασθενούς. Συγχρόνως μετέβαλε το σχέδιο, ανοίγοντας στο τείχος μια είσοδο και μέσα απ' αυτήν κοιτάζει προς το φυλακισμένο.

(7) Το *έβδομο στάδιο* είναι η «δημιουργία μεταβατικού υποκειμένου». Τον όρο «μεταβατικό υποκείμενο» τον αντιλαμβάνομαι σε συσχέτιση με τον όρο «μεταβατικό αντικείμενο» του Winnicott, ένα φαντασιωτικό υποκείμενο, που προέρχεται από τη μεταβίβαση και την αντιμεταβίβαση, την ταύτιση και την αντιταύτιση, την «αποπροσωποποίηση» και την υπέρβαση, την ενδοβολή και την προβολή, κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπείας των ψυχωσεων. Γι' αυτό εμπεριέχει στοιχεία τόσο του ασθενούς όσο και του ψυχοθεραπευτού.

Η γένεση του μεταβατικού υποκειμένου κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπείας ψυχωτικών ατόμων σημαίνει μια θεραπευτική συνάρθρωση ασθενούς και θεραπευτή. Η διασταύρωση αυτή φαίνεται στο σχέδιο μιας ασθενούς (Εικόνα 22), όπου ο θεραπευτής μεταβάλλεται σε φορέα προβολών και φέρει τα κέρατα του διαβόλου. Έτσι τον αντιλαμβάνεται η ασθενής, η οποία έτσι κι αλλιώς κατέχει σατανικά κέρατα και το ήμισυ της θεραπευτικής αύρας. Η ασθενής εμπεριέχει το καλό μερικό αντικείμενο μέσω της διάχυσης με το θεραπευτή, ενώ συγχρόνως ο θεραπευτής φέρει το κακό μερικό αντικείμενο (τα κέρατα), το οποίο όμως δεν κατορθώνει να καταστρέψει την «αύρα», δηλαδή τη θετική αντίδραση του θεραπευτή προς τον ασθενή.

Μια τέτοια «προοδευτική συμβίωση» υποκαθιστά ή μετουσιώνει την παθολογική συμβίωση, η οποία βρίσκεται στη βάση της ψύχωσης. Έτσι δημιουργείται μια ύπαρξη, ένα «μεταβατικό υποκείμενο», στο οποίο αναδιπλώνεται μια ιδιαίτερη φαντασιωτική ζωή, π.χ. σαν ένας μεταφέρων γίγας, όπως εμφανίζεται ο άγιος Χριστόφορος στη χριστιανική παράδοση.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το μεταβατικό υποκείμενο προκύπτει εδώ στη θέση των διωκτικών προβολών, διότι ο θεραπευτής αποδέχεται τις διωκτικές προβολές του ασθενούς, διότι ο ασθενής δεν αποδιώχνει το θεραπευτή, αλλά τον αποδέχεται και διότι ο θεραπευτής κατορθώνει να προσφερθεί ως αντικείμενο προβολής στη διάθεση του ασθενούς, χωρίς όμως να σταματήσει να δίνει θετικοποιούσες ερμηνείες. Ο θεραπευτής παρατηρεί συνεχώς το πάσχον πρόσωπο, απαντώντας στα θετικά στοιχεία του, έτσι ώστε να είναι ο ακούραστος σύμμαχός του. Γι' αυτό το λόγο, έχω τη γνώμη, μαζί με την ψυχανάλυση, παίζει σημαντικό ρόλο και η ψυχοσύνθεση του θεραπευτή.

(8) Το *όγδοο στάδιο* είναι η «θετικοποιούσα πρόοδος», η οποία εμπεριέχει όλα τα μέχρι τώρα στάδια. Αυτή επιτυγχάνεται συγχρόνως στα σχέδια του ασθενούς και του ψυχοθεραπευτή. Για να μη θεωρηθεί ότι αναφέρομαι στην επιθυμία του θεραπευτή, θα σας παρουσιάσω το παράδειγμα των σχεδίων μιας σχιζοφρενούς, μετά από δύο χρόνια ψυχοθεραπείας (Εικόνα 23).

Στο μέσο της εικόνας, αριστερά από τη μέση γραμμή, μπορούμε να δούμε το πορτραίτο της ασθενούς. Το κεφάλι της είναι διασπασμένο σε δύο πρόσωπα, όπως ο ρωμαϊκός θεός Ιανός. Στο μέσον, μεταξύ των δύο μισών κεφαλών, βλέπει κανείς ένα λαβυρινθώδες μόρφωμα, το οποίο χρειάζεται η ασθενής σαν ένα προσωπικό στίγμα. Τι κοιτάζουν τα δύο πρόσωπα της ασθενούς; Κατ' αρχήν κοιτάζει δεξιά δεξιά το χέρι της που αιμορραγεί και πιο πίσω ένα σκληροειδές πλάσμα, όμοιο με έμβρυο, που αποτελείται από δύο άνισα μάτια και δύο χέρια στραμμένα προς τα μέσα... και μέσα σ' αυτά μια μικρή καρδιά. Αυτός είναι ο αυτιστικός, γεμάτος πόνο εσωτερικός κόσμος της ασθενούς. Το γεγονός ότι αυτός ο ψυχωτικός εσωτερικός κόσμος εμπεριέχει και μια μικρή καρδιά και ότι οι σταγόνες αίματος, που στάζουν από τα χέρια της στη γη, τρέφουν και συντηρούν ένα φυτό, παρ' ότι μια καταγιγίδα σαρώνει τη γη, ο-

φείλεται στην ψυχοθεραπεία. Αρχικά δεν μπορούσαμε να δούμε καμιά καρδούλα και κανένα φυτό να αναπτύσσεται στον κόσμο αυτής της ασθενούς.

Στο αριστερό ήμισυ της εικόνας, η κεφαλή, που εκφύεται από ένα δυνατό φυτό και κρατά έναν καθρέφτη, ταυτίστηκε αβίαστα από την ίδια την ασθενή με το θεραπευτή. Τι σημαίνει ο καθρέφτης;

Η μεταφορά του καθρέφτη εισήχθη στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία από τον Freud πολύ πριν από την αναφορά του Kohut. Ο Freud έγραφε ότι ο αναλυτής πρέπει να είναι ο καθρέφτης του ασθενούς του. Εννοούσε ότι ο αναλυτής οφείλει επίσης να αντανάκλα εκ νέου το ασυνείδητο του ασθενούς του. Στην ψυχοθεραπεία των ψυχωτικών πρέπει να προχωρήσουμε ακόμη ένα βήμα παραπέρα: δεν αρκεί να δείξει ο θεραπευτής στο διασπασμένο, καταδιωκόμενο ασθενή το συγκρουσιακό του ασυνείδητο, την ασυνείδητη καταστροφική του οργή, την ενόρμηση θανάτου ή τις οιδιπόδειες επιθυμίες του. Ο ψυχοθεραπευτής οφείλει να αντικατοπτρίσει εκ νέου στον ασθενή ένα θετικό μορφοείδωλο (imago) του εαυτού του, μορφοείδωλο του οποίου την ύπαρξη δεν γνωρίζει ο ίδιος ο ασθενής. Η συγκεκριμένη ασθενής το αναπαρέστησε αυθόρμητα: με το χέρι που δεν αιμορραγούσε, προσέφερε στο θεραπευτή της μια εικόνα, ένα πρόσωπο που είναι πληρέστερο, καλοσχηματισμένο και που, σε αντίθεση με το δικό της, έχει μάτια και φρύδια. Η εικόνα αυτή βρίσκεται μέσα στο θεραπευτικό καθρέφτη, και γύρω από το κεφάλι του θεραπευτή λάμπει ο ήλιος.

Η σχάση, που συγκέντρωνε την προσοχή μας στο κεφάλι της ασθενούς και που αποτελούσε το βασικό σύμπτωμα (grandsymptom⁷) κατά την πορεία της σχιζοφρενικής αυτής ψύχωσης, μετατράπηκε σε «προοδευτική σχάση» (progressiven Spaltung). Με τον όρο «προοδευτική σχάση» αντιλαμβάνομαι μια σχάση, που δεν αποτελεί απλώς μια ψυχοπαθολογική ιδιοτυπία, όπως προηγούμενος, αλλά έχει φθά-

σει σε ένα δυναμικά εξελικτικό στάδιο και εκφράζει ήδη μια αξίωση για επικοινωνία. Χάρη σ' αυτή τη σχέση κατορθώνει η ασθενής να στρέψει το βλέμμα της σε μια διαφορετική από τη συνηθισμένη αυτιστική της κατεύθυνση, προς τη μεριά του θεραπευτή της.

Παράλληλα με τις προοδευτικές σχάσεις, αναγνωρίζουμε στην εργασία μας «προοδευτικές ψευδαισθήσεις», εκεί, π.χ., όπου η ψευδαισθητική πλευρά του θεραπευτή εκφράζει μια νέα προοπτική, «προοδευτικές αποπροσωποποιήσεις» εκεί όπου μια καταθλιπτική πλευρά εμφανίζεται στον ασθενή και του ψιθυρίζει κάτι το ελπιδοφόρο, και ένα «προοδευτικό παραλήρημα», εκεί όπου ο ασθενής αναγνωρίζει και ενσωματώνει μέσα στο παραλήρημά του μια αποσπασμένη δυνατότητα ζωής. Όλα αυτά αποτελούν ενδοψυχικές εικόνες, οι οποίες εμφανίζονται κατά γράμμα στη «*Μορφοποιούσα Θεραπεία*» (Gestaltungstherapie) και οι οποίες, με τη δυνατότητα της οπτικής επόπτευσής τους, απέδειξαν την ορθότητα των προηγούμενων υποθέσεων.

Ήδη ξέρουμε ότι μέσω της ερμηνείας και των ελεύθερων συνειρμών του θεραπευτή, ο ασθενής αρχίζει να πραγματώνει μια δική του προσωπική θετική πλευρά. Δεν μπορεί όμως ακόμη να την εντάξει σε ένα σύνολο, παρ' όλο που του ανήκει. Παραμένει αποσχισμένη και τη θεωρεί τμήμα του θεραπευτή. Αυτό μπορούμε να το δούμε καθαρά στα συγκεκριμένα σχέδια. Το πρόσωπο, που το χέρι της ασθενούς τοποθετεί μπροστά στον καθρέφτη (Εικόνα 23), είναι τόσο το πρόσωπο του θεραπευτή όσο και το προστάδιο του ακόμη άμορφου δικού της προσώπου. Αυτό τείνει να μεταβληθεί σε ολοκληρωμένη φιγούρα στο είδωλο του καθρέφτη. Αυτά όλα τα αναπαρέστησε η ασθενής χωρίς να γνωρίζει το παραμικρό απ' αυτή τη σύλληψη του θεραπευτή της. Πώς μπορεί όμως να συμβαίνει μια τέτοια θετικοποιούσα πρόοδος, εν όψει του αρνητικού, του αυτιστικού, του περι-

⁷ Γερμανικός όρος για τα βασικά συμπτώματα της σχιζοφρένειας, π.χ. σχάση (Σ.τ.Μ.).

τειχισμένου και του αυτοκαταστροφικού; Καταλήγω να πω ότι η ψυχανάλυση των νευρώσεων είναι κατά κύριο λόγο μια ανάλυση της μεταβίβασης του ασθενούς. *Η ψυχοθεραπεία των ψυχώσεων είναι μια θεραπευτική προβολή της θετικής αντιμεταβίβασης, η οποία αποπροσωπείται και ενδοβάλλεται από τον ασθενή.*

Θα ήθελα σ' αυτό το σημείο να τονίσω ότι τα σχέδια αυτά τα έκανε μια ασθενής, στην οποία είχαν χορηγηθεί για πολλά χρόνια υψηλές δόσεις νευροληπτικών φαρμάκων. Σήμερα αυτή η ασθενής συνεχίζει θεραπεία μαζί μας, χωρίς να παίρνει ψυχοφάρμακα και σε πολύ καλύτερη κατάσταση απ' ό,τι πριν.

(9) Το ένατο στάδιο είναι η «επαναγέννηση του εαυτού». Δεν θα χρειαζόμουν τα μεγάλα αυτά λόγια αν δεν ήταν πραγματικά γεγονός ότι, σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, η εικόνα αυτή προέρχεται από τους ίδιους τους ασθενείς. Πιθανώς η «Μορφοποιούσα Θεραπεία», κατά την οποία αναδύονται ασυνείδητα σύμβολα μέσω εικόνων από το ασυνείδητο, να μπορεί να αναπαράγει το συμβολικό γεγονός της γέννησης.

Στην Εικόνα 24 βλέπουμε την αναπαράσταση της νέας γέννησης μιας σχιζοφρενούς τόσο ρεαλιστικά, που δεν θα μπορούσε να είναι πιο συγκεκριμένη.

Στην περίπτωση μιας άλλης ασθενούς, η νέα γέννηση προκύπτει από την αυτο-απεικόνιση κατ' αρχήν της απελευθέρωσης της επιθετικότητάς της. Αναφέρομαι σε μια ασθενή με σχιζοσυναισθηματική ψύχωση, η οποία πίστευε, στο παραλήρημά της, ότι ο διάβολος κρυβόταν μέσα της και ότι οι συνάνθρωποί της μπορούσαν να διαβάσουν το κακό στα μάτια της (Εικόνα 25), όπως έκαναν στο παρελθόν οι συγγενείς της. Κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπείας, η ασθενής είχε το εξής απελευθερωτικό βίωμα: ο διάβολος αφέθηκε ελεύθερος (Εικόνα 26).

Αυτός ακριβώς ο απελευθερωμένος διάβολος κατόρθωσε, σε μια περαιτέρω αυτοαναπαράσταση της ασθενούς, να εμφανισθεί ως γλύπτης, που δημιουργούσε τη νέα

ταυτότητα εαυτού, το νέο μορφοειδωλό της (Εικόνα 27).

Η νέα γέννηση του εαυτού μπορεί επίσης να εκφραστεί και με πιο μετριόφρονα μορφή, όπως σε άλλους ασθενείς, οι οποίοι βίωσαν αρχικά την ψύχωσή τους ως λαβύρινθο (Εικόνα 28) και κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπείας το αντελήφθησαν και απελευθερώθηκαν. Έτσι το βίωσε ένας ασθενής, που έφτιαξε το σχέδιο της Εικόνας 29, ανέβηκε δηλαδή μια σκάλα που τον οδηγούσε στην ελευθερία. Ο ίδιος ασθενής, που κατά τη διάρκεια ενός προηγούμενου παραληρήματος σχέσεως πίστευε ότι ζούσε σε μια μαγική σύνδεση με ολόκληρο τον κόσμο, τώρα κρατά στο χέρι του ένα ραδιόφωνο, που του επιτρέπει να αντιλαμβάνεται τις υποδείξεις του πατέρα του, δηλαδή του ίδιου του εαυτού του, που είναι ταυτισμένος με τον πατέρα του.

(10) Το δέκατο στάδιο είναι ο «χωρισμός» (Εικόνα 30). Ο χωρισμός έπεται κάθε «προοδευτικής συμβίωσης», η οποία, στην περίπτωσή μας, είναι η ψυχοθεραπεία.

Η ασθενής, που έκανε το σχέδιο αυτό, επέστρεψε στην παιδική της ηλικία κατά την παλινδρομική φάση της ψυχοπαθολογίας της. Εκεί της προτάθηκε, μέσα από κάθε είδους παραμορφώσεις και περιπλοκές, ο αυτιστικός παράδεισος. Τελικά, η «προοδευτική συμβίωση» υποχρεώνει την ασθενή να αποχωρισθεί από όλα αυτά, αλλά και από το θεραπευτή της. Ονομάσαμε αυτό το σχέδιο «*Αποχαιρετισμός στην ψύχωση*» (Εικόνα 30).

Αφού μέσωσω ορισμένων ιδεατών τύπων της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας προσπάθησα να αναδείξω τη σημασία του σχηματισμού εικόνων, τολμώ να υποστηρίξω ότι όλη η ψυχοθεραπευτική μου τεχνική, η λεκτική και η ορθολογική επίσης, συνυφαίνεται με το πνεύμα της εικόνας. Μπορούμε να μιλήσουμε για *θεραπεία τέχνης* (Kunsttherapie), δίνοντάς της ένα τριπλό νόημα.

Πρώτον, κάθε ψυχοθεραπεία είναι κατά βάση μια τέχνη. Όπως κάθε τέχνη, η ψυχοθεραπεία απαιτεί μια τεχνική υποδομή.

Η επεξεργασία του υλικού προϋποθέτει ορισμένους κανόνες. Η ψυχοθεραπευτική συνομιλία προκύπτει από ένα συναισθηματικο-γνωσιακό πλαίσιο, δηλαδή το περιεχόμενο, του οποίου η ορθή εκτίμηση περιλαμβάνει μακρά εκπαίδευση και εμπειρία.

Δεύτερον, η ψυχοθεραπεία είναι θεραπεία τέχνης, γιατί και εκεί παράγονται εικόνες, είτε από τον ασθενή είτε από τον θεραπευτή, εικόνες που μπορούν να κατανοηθούν ως σύμβολα. Τέτοιας προέλευσης εικόνες θεωρώ βεβαίως τα όνειρα, την εν εγρηγόρσει φαντασία, καθώς και την εξέλιξη του διαλόγου. Για παράδειγμα, ο ψυχοθεραπευτής μπορεί να απαντήσει στην παραληρηματική ιδέα μιας αυτιστικής σχιζοφρενούς, που ζούσε μέσα σε μια σαπουνόφουσκα, με μια εξ ίσου φανταστική επιθυμία, ότι δηλαδή ψάχνει για ένα χρυσό νήμα για να τη συνδέσει μαζί του. Ένα τέτοιο θεραπευτικό εύρημα αποτελεί ήδη θεραπεία μέσω της τέχνης.

Η φαντασίωσή του είναι μια εικόνα που δεν ζωγραφίστηκε, δεν σχεδιάστηκε, αλλά διατυπώθηκε πλήρως ήδη στο λεκτικό χώρο. Μια τέτοια εικόνα αντιστοιχεί στο ασυνείδητο του θεραπευτή εκεί όπου ο ίδιος έχει συνδεθεί με την ασθενή με το νήμα της θεραπευτικής αγάπης, πριν από τη δημιουργία της εικόνας αυτής. Η επιθυμία να ζει κανείς μέσα σε μια σαπουνόφουσκα θα μπορούσε να σημαίνει φυγή, άμυνα, αντιστική άρνηση της θεραπείας. Ο θεραπευτής όμως κατάλαβε ότι η εύθραυστη, αντιστική και ξεριζωμένη από τον κόσμο ασθενής ήταν η ίδια η σαπουνόφουσκα. Δεν θα μπορούσε λοιπόν να τη συναντήσει και να τη μεταμορφώσει αμέσως. Έπρεπε πρώτα να την πλησιάσει για να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις μιας περαιτέρω δυνατότητας αλλαγής. Πριν να είναι σε θέση να εγκαταλείψει τη σαπουνόφουσκα, που είναι αυτή η ίδια, έπρεπε ο θεραπευτής να πάει κοντά της. Έπρεπε να ζήσει μαζί της, όχι βέβαια πολύ κοντά της, αλλά εντός του συμβόλου, στη σαπουνόφουσκα για ένα χρονικό διάστημα, ενωμένος με το σύμβολο του αιωρούμενου συνδέοντος χρυσού νήματος.

Όπως στην ονειροπόληση η δημιουργική φαντασία προέρχεται συχνά από τον ίδιο το θεραπευτή, έτσι μπορεί και η εικόνα να προέλθει αρχικά από τον ασθενή, υπό την προϋπόθεση όμως ότι η οδύνη του ασθενούς δεν επικαλύπτει την αφετηρία από την οποία αναδύονται οι εικόνες, τον πόνο δηλαδή του ασθενούς.

Ως παράδειγμα αυτής της διαδικασίας επέλεξα την ονειροπόληση μιας αναλύμενης.

«Σήμερα είμαι στου καθηγητή Benedetti. Μπροστά μου ορθώνεται ένας μεγάλος σωρός από απορρίμματα, ξύλινα δοκάρια, κουτιά, πλαστικά, τενεκέδες, σιδεριές, γκρίζα, σκονισμένα, χωρίς ζωή, στέγες κατεστραμμένες. Βυθίζομαι... Στέκομαι εκεί, στη νοτιοανατολική πλαγιά της Αίτνας. Γύρω μου λάβα, μαύρη, σκληρή, πετρωμένη φωτιά. Πέρα μακριά, χαμηλά η Κατάνια, όπως την είδα σ' έναν πίνακα του 1669, στον καθεδρικό ναό της πόλης. Εκεί, δίπλα στα βράχια, στέκεται ο καθηγητής Benedetti με το πρόσωπο αντίκρου στην Αίτνα. Πάνω σε ψηλά, μακριά πόδια, τακτοποιεί τις πέτρες με μεγάλη εργατικότητα. Κομμάτι-κομμάτι τις καταχωρίζει. Μου τις έδωσε στο χέρι, αλλά κατά το πέρασμά τους από χέρι σε χέρι μεταμορφώνονται σε χρωματιστές, σκληρές, φωτισμένες μορφές. Κομμάτια γυαλιού, ζωντανά, κόκκινα, κίτρινα, γαιώδη. Μεταβάλλονται σε μωσαϊκά με γυαλιστερό περίγραμμα. Τις πλησίασα. Τις πήρα και έκτισα στη βουνοκορφή ένα μεγάλο παράθυρο απ' αυτά τα συντρίμια της πυρακτωμένης εστίας, σε πρώιμο γοτθικό ρυθμό, με ψηλή επικλινή στέγη. Βλέπω ακριβώς τους βαθιά γκρίζους αρμούς που συγκρατούν τα κομμάτια μεταξύ τους. Αναρωτιέμαι, αν απ' αυτά γινόταν ένας πίνακας, τι θα αναπαριστούσε; Ψάχνω για μια μορφή, μια φιγούρα, ένα σπίτι, μια στέγη... όχι! Ξαφνικά βλέπω, όλα είναι πορτοκαλιά, κόκκινοι, κίτρινοι τόνοι. Πρόκειται για ένα γιγάντιο παράθυρο και μια φλόγα, μέχρι τον ουρανό!»

Περιέγραφα με μεγάλη λεπτομέρεια αυτή την ονειροπόληση, γιατί τελικά δεν ήταν όνειρο. Όνειρα διαρκείας, τα επονο-

μαζόμενα «όνειρα εξατομίκευσης» (Individuationstraume) είναι ήδη εδώ και καιρό γνωστά. Είναι όμως έργα τέχνης και, ως εκ τούτου, σε κάθε τους επανάληψη, είναι πάντα νέα και συναρπαστικά. Αυτό ήταν ένα όνειρο της ημέρας, που αναδύθηκε από το ασυνείδητο στα πλαίσια μιας πλήρους επαφής με την αισθητηριακή πραγματικότητα. Είναι μια υπόδειξη ότι η μεγάλη Μορφή (Gestalt) μπορεί να αναδυθεί μέσα από τα βάθη μας, μεταμορφώνοντας τα πάντα, όπως ένα σύμβολο: από το σωρό των συντριμμιών γεννιέται ένας κόσμος.

Όπου ένα τέτοιο γίνεσθαι της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας χρησιμοποιεί τελικά συγκεκριμένες εικόνες για τους οφθαλμούς, έχουμε την *τρίτη* παραλλαγή της ψυχοθεραπείας τέχνης. Η Μορφοποιούσα Θεραπεία, τόσο σημαντική στην εποχή μας, δεν διαφοροποιείται από την παραδοσιακή ψυχοθεραπεία ως προς τους στόχους. Δεν πρόκειται μόνο για μεταφορά του ασυνείδητου στη συνείδηση, αλλά και για αναβίωση εκ νέου της προσωπικής σύγκρουσης και των αρνητικών συναισθημάτων σε μια δυαδική αλληλουχία λόγου με περιεχόμενο, έτσι ώστε, μετά την υπέρβαση των επαναλαμβανόμενων δυσκολιών μέσα από την επεξήγηση του προβλήματος και της αμφίπλευρης θετικής επανοποθέτησής του, να ανοίγονται νέες όψεις και προσανατολισμοί. Όλα αυτά ανήκουν στις βασικές αρχές της ψυχοθεραπείας.

Όποιος, όπως εγώ, προερχόμενος από τη λεκτική ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία, έχει αποκτήσει εμπειρία στη Μορφοποιούσα Θεραπεία, βιώνει αυτή την εξέλιξη, κατά τη διαδικασία ευαισθητοποίησης, ως μια προσπάθεια να υποκινήσει με ενεργητικό τρόπο και να δώσει στόχο στο αλληγορικό, στο συμβολικό, σε συγκεκριμένες εικόνες, σχέδια, θεραπευτικά όνειρα και σε προβολές. Προσπαθεί να τα διαμορφώσει και να τα μοιραστεί με τους ασθενείς. Στη διευρυμένη σημασία του όρου Μορφοποιούσα Θεραπεία ανήκουν ακόμη η παλαιότερη θεραπεία μέσω της ζωγραφικής στην ψυχιατρική, η συμβολική πράξη, το «καταθυμικό βίωμα εικόνων»

(katathyme Bilderleben), η νεότερη υπνοθεραπεία του Erikson και η «αυτογενής χαλάρωση» (autogenous training).

Ποια είναι όμως η συνεισφορά της συγκεκριμένης εικόνας στη θεραπεία τέχνης; Όταν μάλιστα η λεκτική ψυχοθεραπεία επιτρέπει την επικοινωνία με το ασυνείδητο και με το βασίλειο των εικόνων του ήδη μέσω των λέξεων; Τι σημαίνει η οπτική θεώρηση;

Φαίνεται πως η διάνοιξη ενός δεύτερου διαύλου (του οπτικού) επικοινωνίας μεταξύ ασυνείδητου και συνείδησης, μπορεί να ενεργοποιήσει την ψυχοθεραπευτική διαδικασία. Ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει πράγματι στους ασθενείς το γνωρίζουμε ήδη από την τεχνική των καταθυμικών βιωματικών εικόνων, όπου οι ασθενείς παροτρύνονται να ζωγραφίζουν εικόνες τις οποίες βίωσαν κατά τη διάρκεια της συνεδρίας. Το καινούργιο που έμαθα όμως στις εποπτείες είναι ότι η μετάφραση των ιδεών σε συγκεκριμένες εικόνες από έναν επίσης σχεδιάζοντα θεραπευτή σημαίνει και τη γέννηση της ιδέας μέσω της εικόνας. Ένας θεραπευτής, του οποίου την εργασία εποπτεύω και στον οποίο οφείλω και τα σχέδια που σας έδειξα σ' αυτή τη διάλεξη, αντέγραψε τα σχέδια του ασθενούς του σε ριζόχαρτο. Μου είπε λοιπόν ότι, όταν αντιγράφει τα σχέδια των ασθενών του, εισδύει περισσότερο απ' ό,τι συνήθως στον εσωτερικό τους κόσμο. Εδώ έχουμε να κάνουμε με την ενδιαφέρουσα ανακάλυψη ότι η εικόνα, η οποία απ' ενός αποτελεί μια εξωτερική εικόνα των εικόνων του ονείρου και της φαντασίας, απ' ετέρου προωθεί την εσωτερική εικόνα της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας, παρακινεί και καθιστά ασυνείδητες αντιλήψεις συνειδητές.

Μερικές φορές, ο θεραπευτής κατανοεί ολοκληρωτικά την πληροφορία του ασθενούς μόνο μέσα από τα ίδια του τα σχέδια. Μόνο μέσω του δικού του κινητικού βιώματος έκφρασης αντιλαμβάνεται το σύνολο από το νόημα του μηνύματος που του δίνει ο ασθενής του.

Μου φαίνεται, επίσης, ότι, μερικές φορές, όχι μόνον ο ασθενής, αλλά και ο ψυ-

χοθεραπευτής μπορεί να κατανοήσει καθ' ολοκληρίαν το περιεχόμενο των σκέψεών του μόνον αφού τις εκφράσει επαναφέροντας το αρχαϊκό μέσο επικοινωνίας, τη *Μορφή* (Gestalt). Πολλοί ασθενείς δεν μπορούν να απαντήσουν στο εύλογο ερώτημα «γιατί αυτή η εικόνα και όχι κάποια άλλη»;, ακόμη και όταν είναι εκτός της ψύχωσης και διαθέτουν το στοχασμό ως διαλογικό μέσον. Φαίνεται ότι η ικανότητα για επικοινωνία μπορεί να είναι μεγαλύτερη στο κινητικό παρά στο λεκτικό πεδίο και ότι εκεί κάποιοι δίαυλοι οδηγούν από το ασυνείδητο στη συνείδηση. Αυτοί οι δίαυλοι οδηγούν επίσης από το ασυνείδητο του ενός στο ασυνείδητο του άλλου. Η κατάσταση, όπου ασθενής και θεραπευτής σχεδιάζουν συγχρόνως, χωρίς ο χώρος να τους επιτρέπει να κοιτάξει ο ένας το σχέδιο του άλλου, επέτρεψε σ' εμένα να ανακαλύψω τη σχέση μεταξύ τους. Τείνω να δεχθώ ότι υπάρχει αναμπίβουλα μια επικοινωνία, που δεν μπορεί να εξηγηθεί λογικά. Είναι φανερό ότι, παρά τον αποκλεισμό κάθε οπτικού ελέγχου, τα σχέδια και των δύο (θεραπευτή και ασθενούς) εμφανίζουν αξιοπρόσεκτη ομοιότητα. Βεβαίως δεν παρατηρούμε συχνά τέτοιου είδους, κυρίως υπαινικτικές ομοιότητες, αλλά παρατηρούμε περιστασιακά και εκπληκτικές ομοιότητες.

Δεν θα επεδίωκα μια στατιστική απόδειξη, γιατί οι υποκειμενικές στιγμές παίζουν καθοριστικό ρόλο. Φαίνεται ότι πρέπει να επικρατούν έντονες μεταβιβαστικές και αντιμεταβιβαστικές σχέσεις όταν παρατηρούνται ασυνήθιστα και τυχαία αντικατοπτρικά σχέδια. Το πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι καμιά φορά δεν πρόκειται μόνο για απλές ταυτόσημες αντιστοιχίες, αλλά τα θεραπευτικά σχέδια όχι μόνο συνήχουν αλλά και αναπτύσσουν περαιτέρω τα «συγκρουσιακά σχέδια» του ασθενούς, μέσα στην προοπτική μιας δυνατής λύσης της σύγκρουσης, και επομένως αποκτούν την ποιότητα μιας «προοδευτικής θεραπευτικής αντανάκλασης».

Το ακόλουθο παράδειγμα, νομίζω, το εικονογραφεί. Το σχέδιο της ασθενούς πα-

ρουσιάζει ένα παιδί (τον εαυτό της) φυλακισμένο σ' έναν κύκλο (Εικόνα 31). Τόξα κατευθύνονται προς το παιδί. Αυτό αντιστοιχεί στην πραγματική κατάσταση της ασθενούς. Χωρίς να έχει δει το σχέδιο αυτό, η θεραπεύτρια σχεδίασε χωριστά και συγχρόνως με την ασθενή το εξής: ανθρώπινες μορφές ελευθερώνονται και πολλαπλασιάζονται (Εικόνα 32). Τα τόξα αντιστρέφονται, κατευθύνονται τώρα εναντίον του εξωτερικού κόσμου, που στην αντιμεταβίβαση είναι η ίδια η θεραπεύτρια. Πάνω σ' αυτήν κατευθύνεται τώρα η επιθετικότητα της ασθενούς, ενώ η ασθενής, πολλαπλασιασμένη, αιωρείται σ' έναν ελεύθερο χώρο. Στη θέση του φυλακισμένου παιδιού φυτρώνει ένα δένδρο.

Τέτοιου είδους συσχετισμοί ξεπερνούν, κατά τη γνώμη μου, τα όρια του απλού τυχαίου και επιτρέπουν την αποδοχή μιας «ασυνείδητης ψυχικής ενέργειας», για της οποίας την ύπαρξη άλλωστε η καθημερινή ζωή προσφέρει πάμπολλες αποδείξεις, και η οποία γίνεται προσιτή στην επιστημονική έρευνα μέσα στην οικειότητα και την ένταση της θεραπευτικής σχέσης. Σημαντικές βελτιώσεις και τάσεις διαπλέκονται, σύμφωνα με την εμπειρία μου, με τη δυνατότητα της απελευθέρωσής τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Προσπάθησα να σας παρουσιάσω τις ακόλουθες θέσεις:

(1) Υπάρχουν στάδια της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας, τα οποία γίνονται ορατά μέσω των εικόνων. Παρουσίασα εννέα τέτοια παραδείγματα σταδίων.

(2) Η λεκτική θεραπεία είναι επίσης μια Μορφοποιούσα Θεραπεία. Ιδιαίτερος η ψυχοθεραπεία των ψυχώσεων χρησιμοποιεί τόσο την ψυχανάλυση, με τις κατ' εξοχήν αναλυτικές και γνωστικές συνιστώσες, όπως επίσης και τη διαμόρφωση των συμβόλων. Και οι δύο αυτές πλευρές της ψυχοθεραπείας (ψυχανάλυση και διαμόρφωση συμβόλου) μπορούν να τονισθούν διαφορετικά. Δεν μπορεί όμως κά-

ποιος να παραιτηθεί ολοσχερώς ούτε από τη μια ούτε από την άλλη.

(3) Η εικόνα διευκολύνει τόσο τον ασθενή όσο και το θεραπευτή στην επικοινωνία τους με τις δημιουργικές πλευρές του ασυνειδήτου.

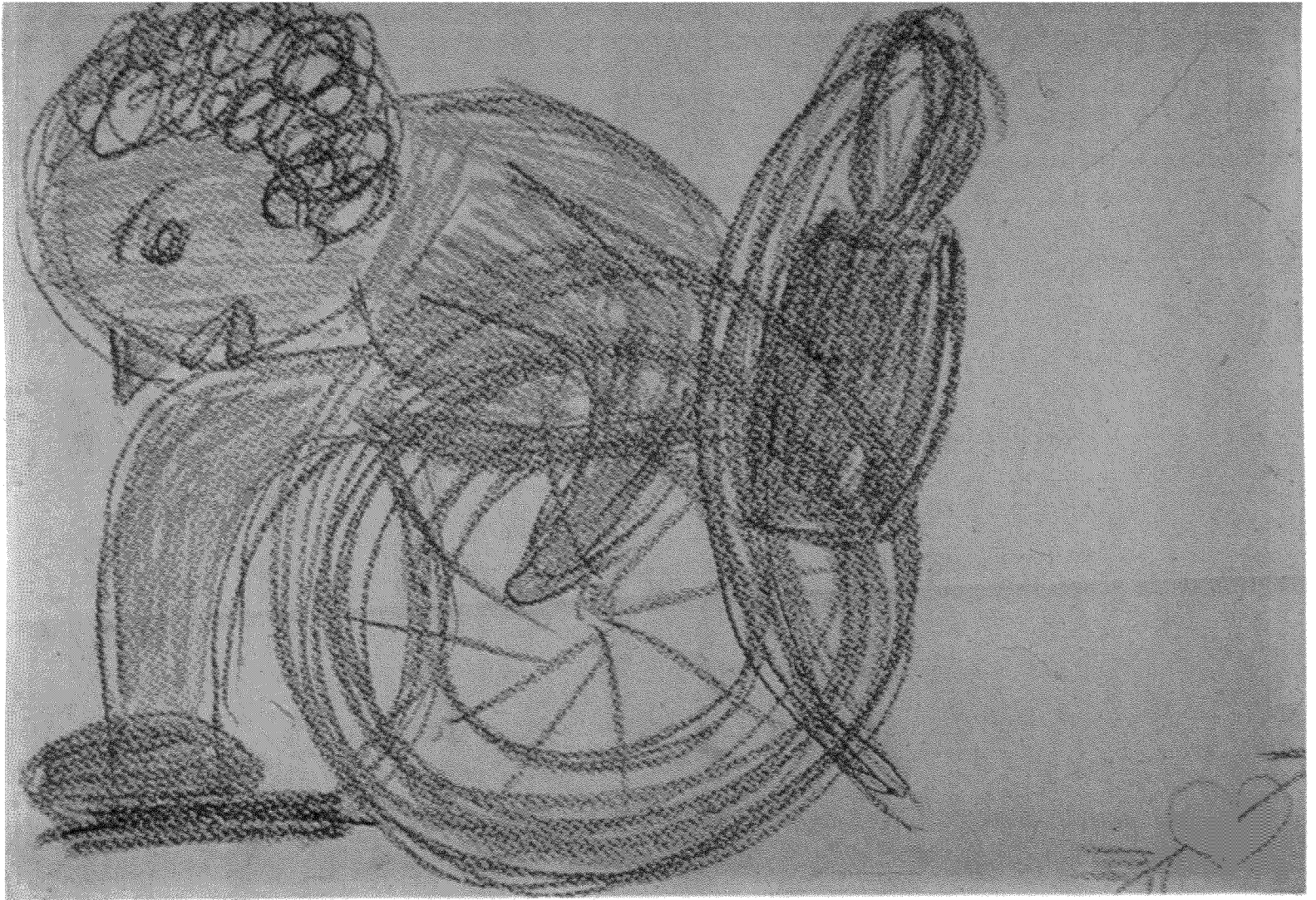
(4) Η ζωγραφική, η οποία ήταν για την ψυχιατρική πάνω απ' όλα ψυχοπαθολογία της έκφρασης, γίνεται τέχνη εκεί όπου μετατρέπεται σε μέσον έκφρασης στην ψυχο-

θεραπεία. Γιατί τόσο ο ασθενής όσο και ο ψυχοθεραπευτής του βιώνουν τα στάδια της εσωτερικής διαδικασίας και των επιλογών ζωής μέσα από τις μεταμορφώσεις των εικόνων.

Στην εργασία μας εκτείνεται καμιά φορά το απέραντο έδαφος του θανάτου... (Εικόνα 33)... και πέρα απ' αυτόν... (Εικόνα 34)... μέχρι την ίδια την ίαση... (Εικόνα 35)...

Еικόνα 1

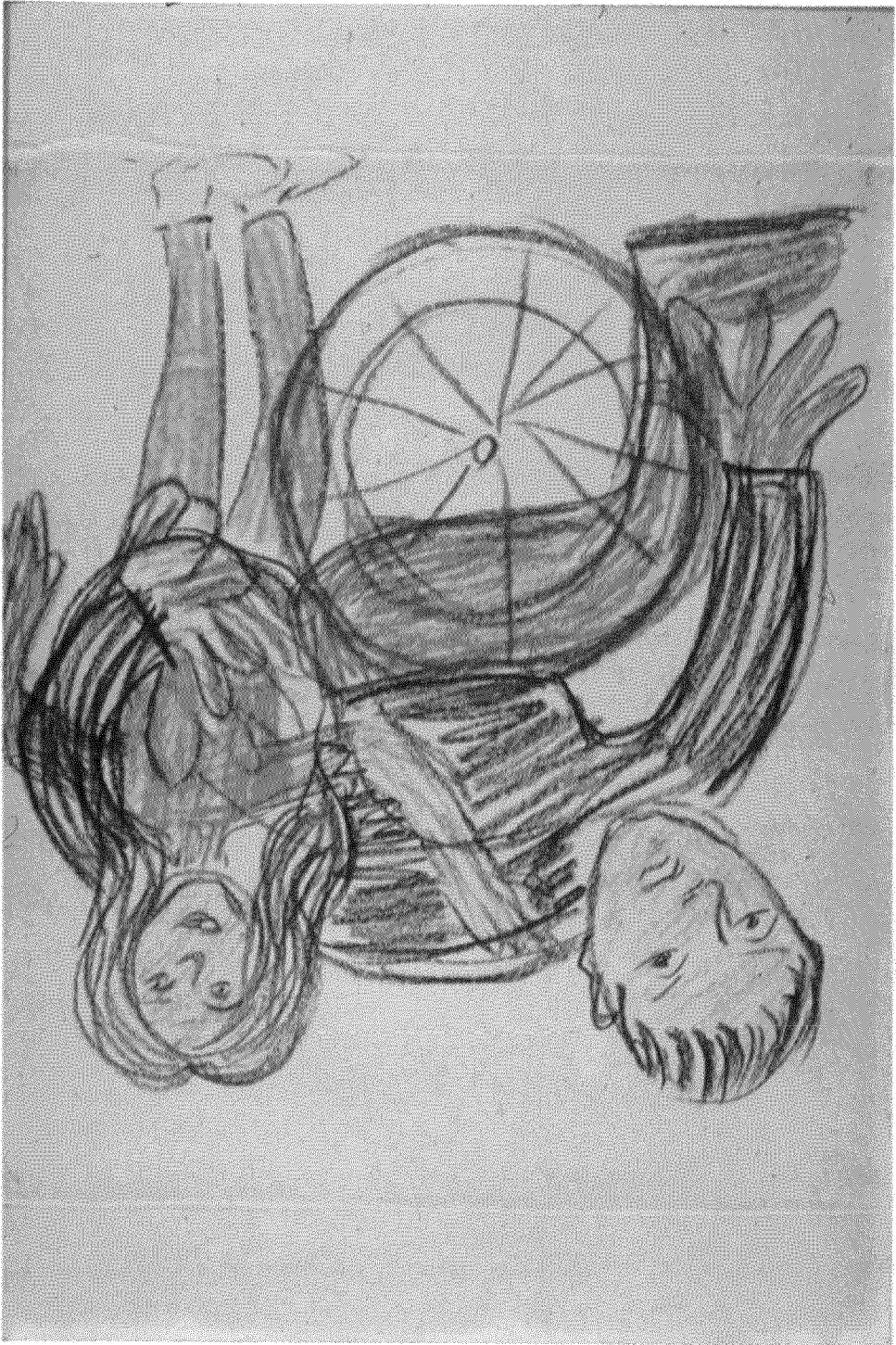
Εικόνα 2

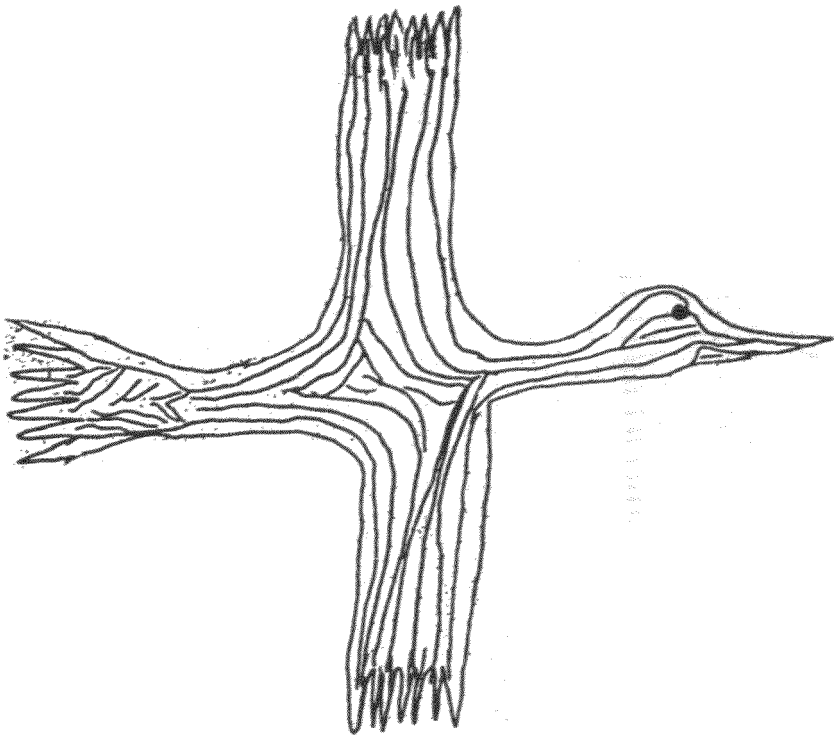

Εικόνα 3

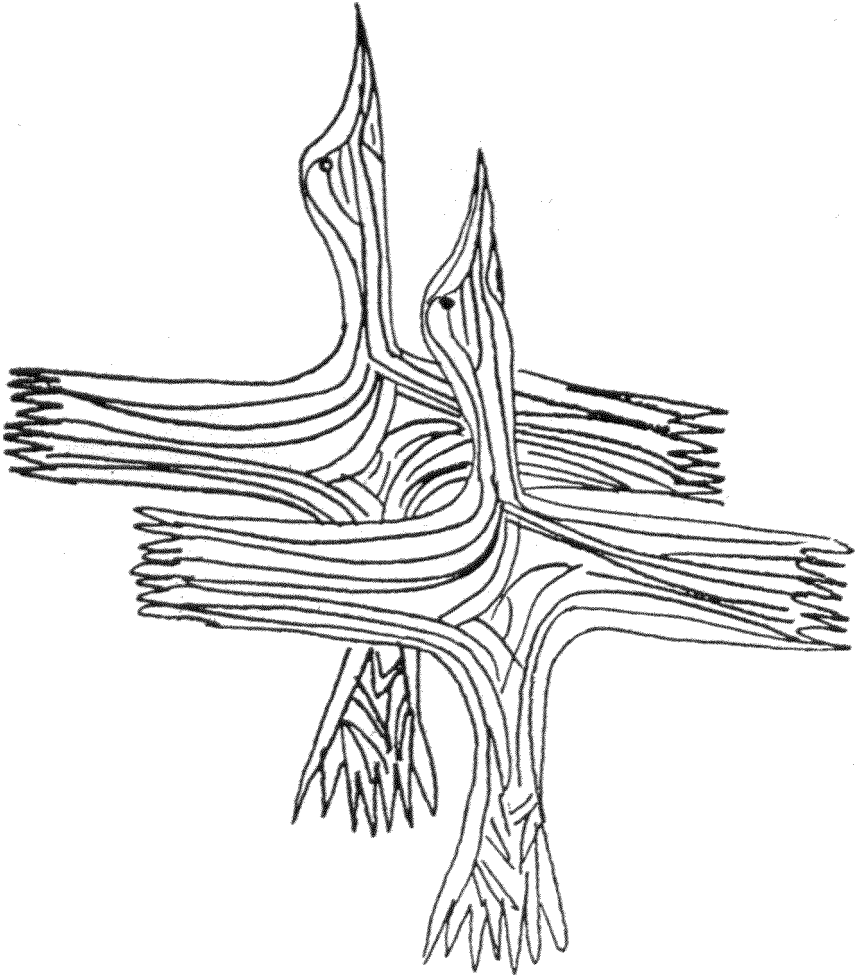

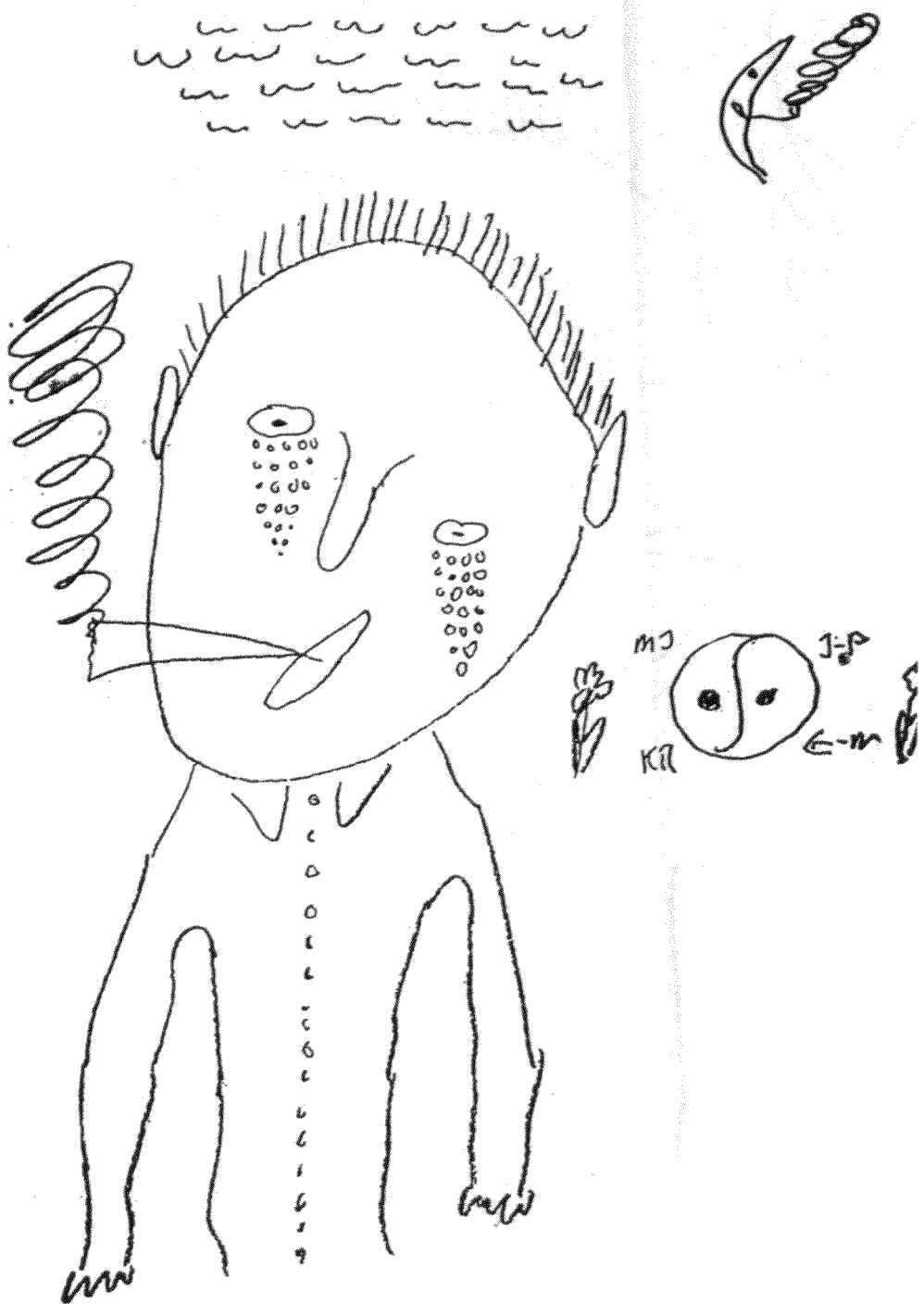
Εικόνα 4

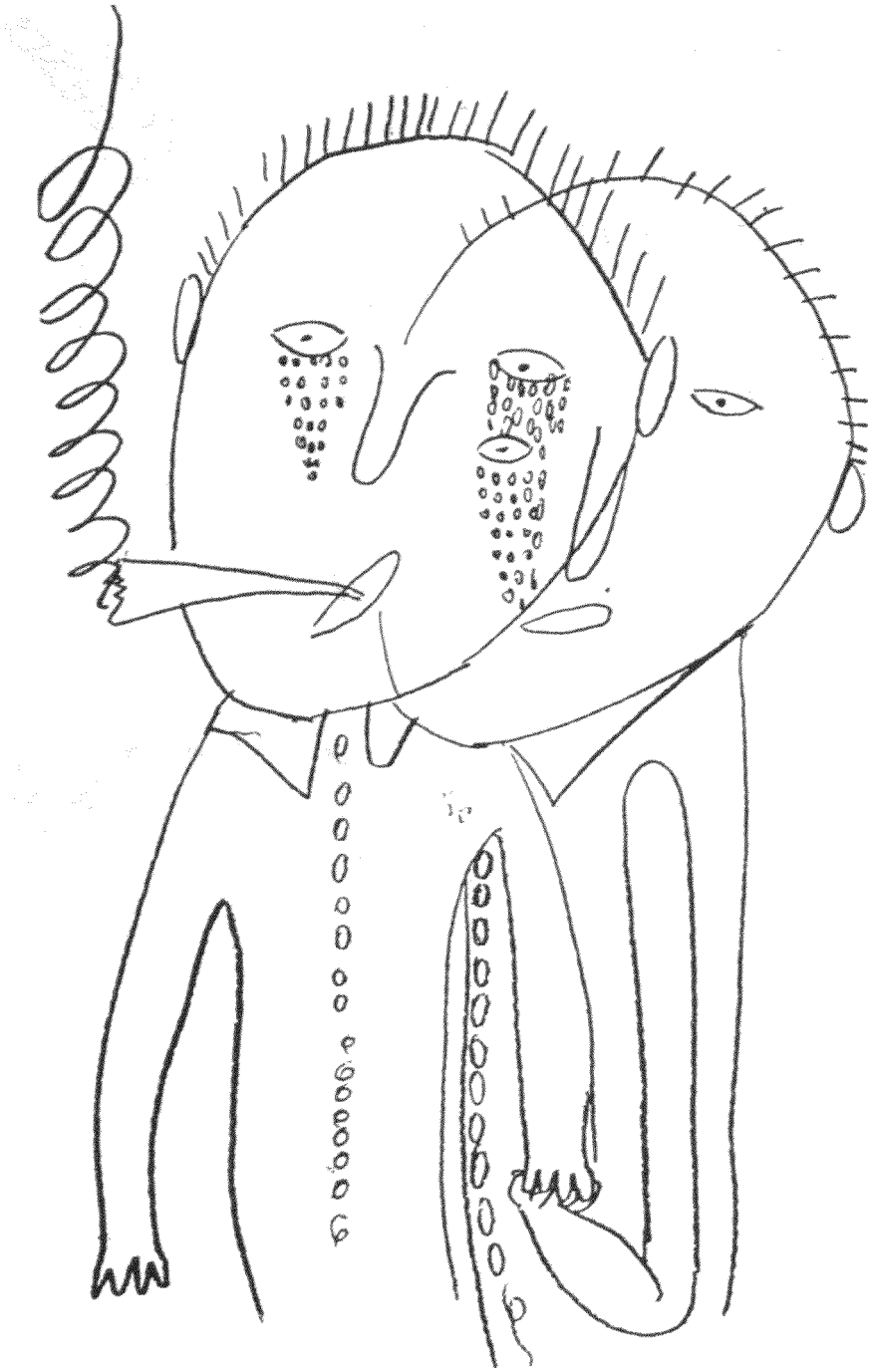

Εικόνα 6

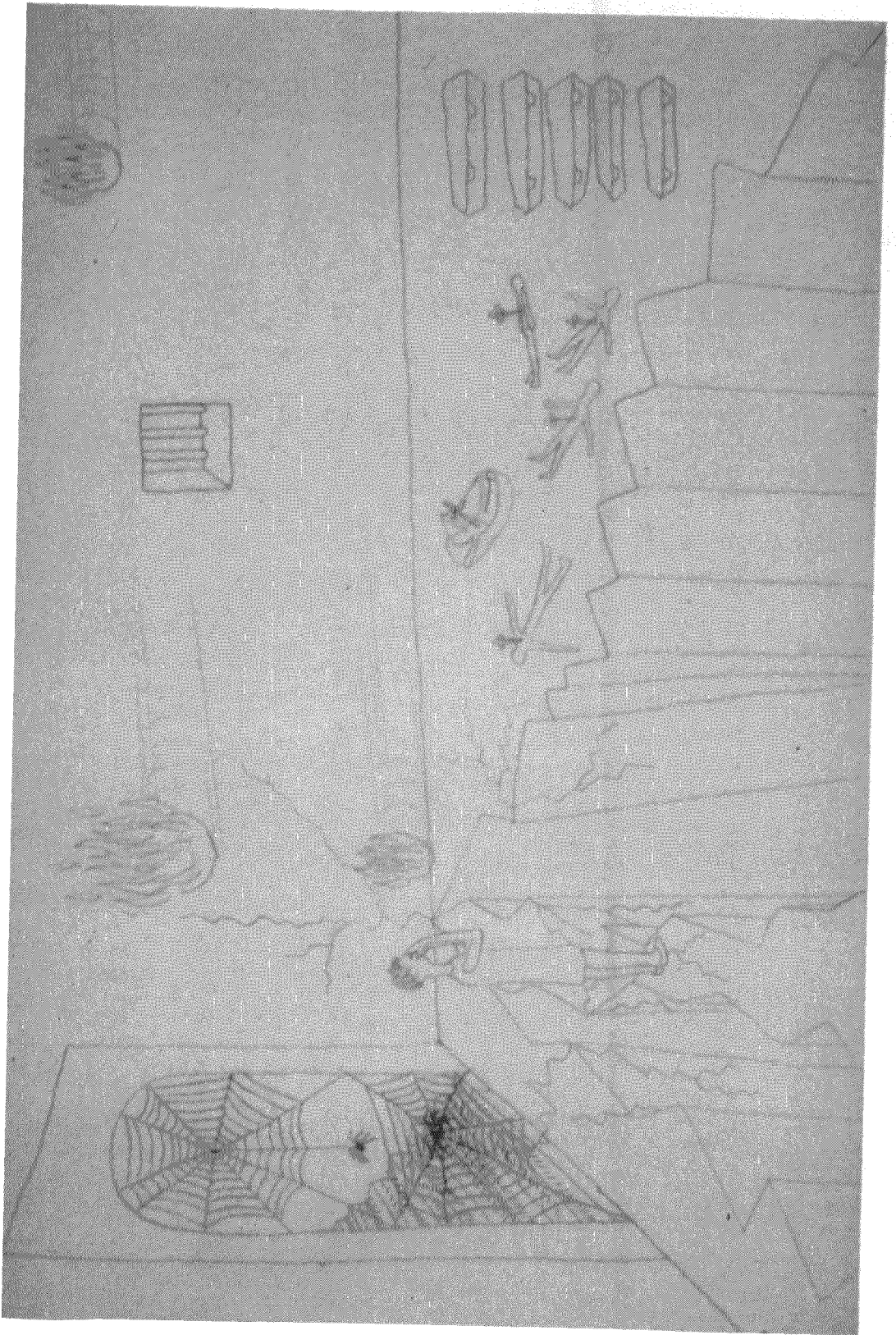

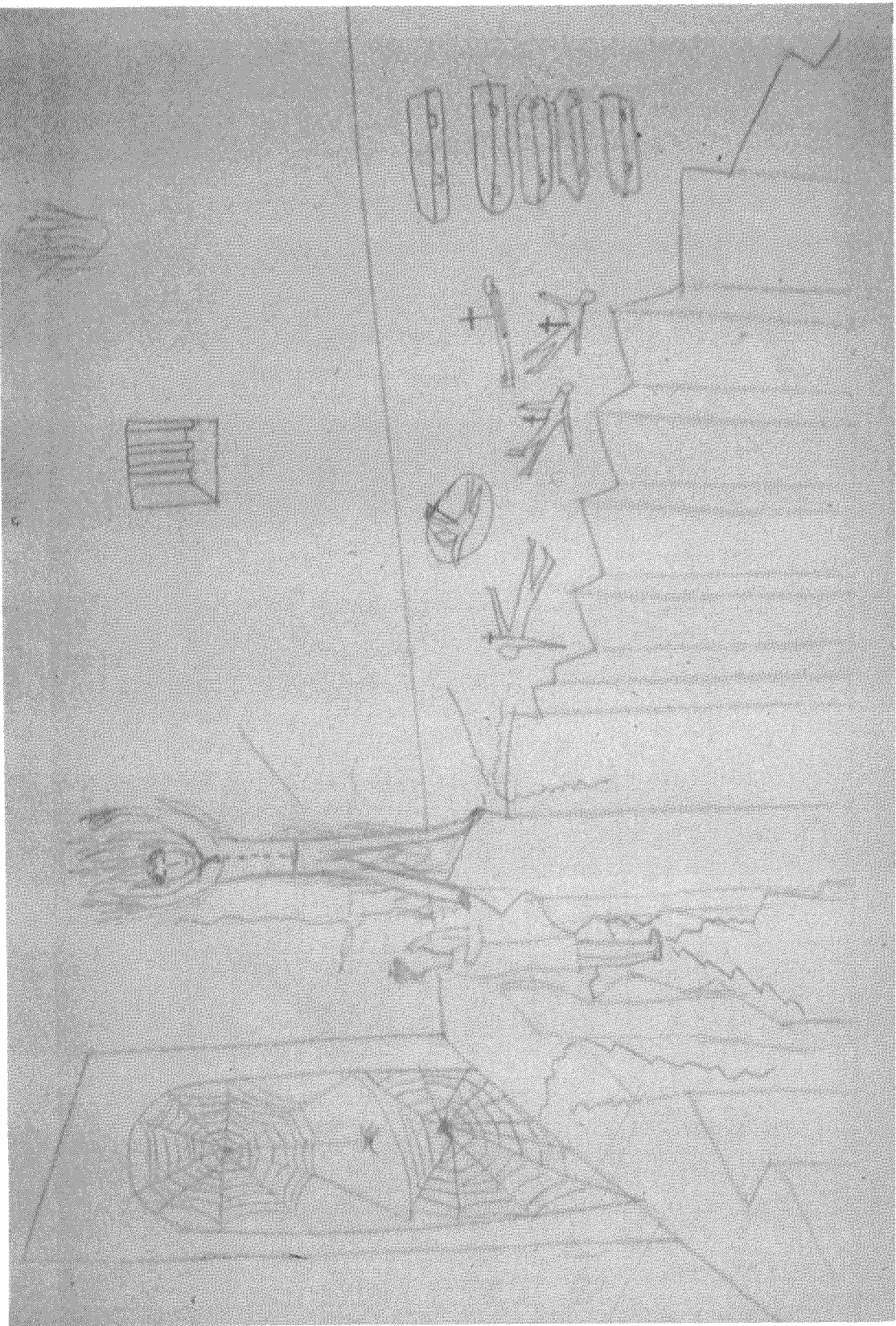
Εικόνα 8

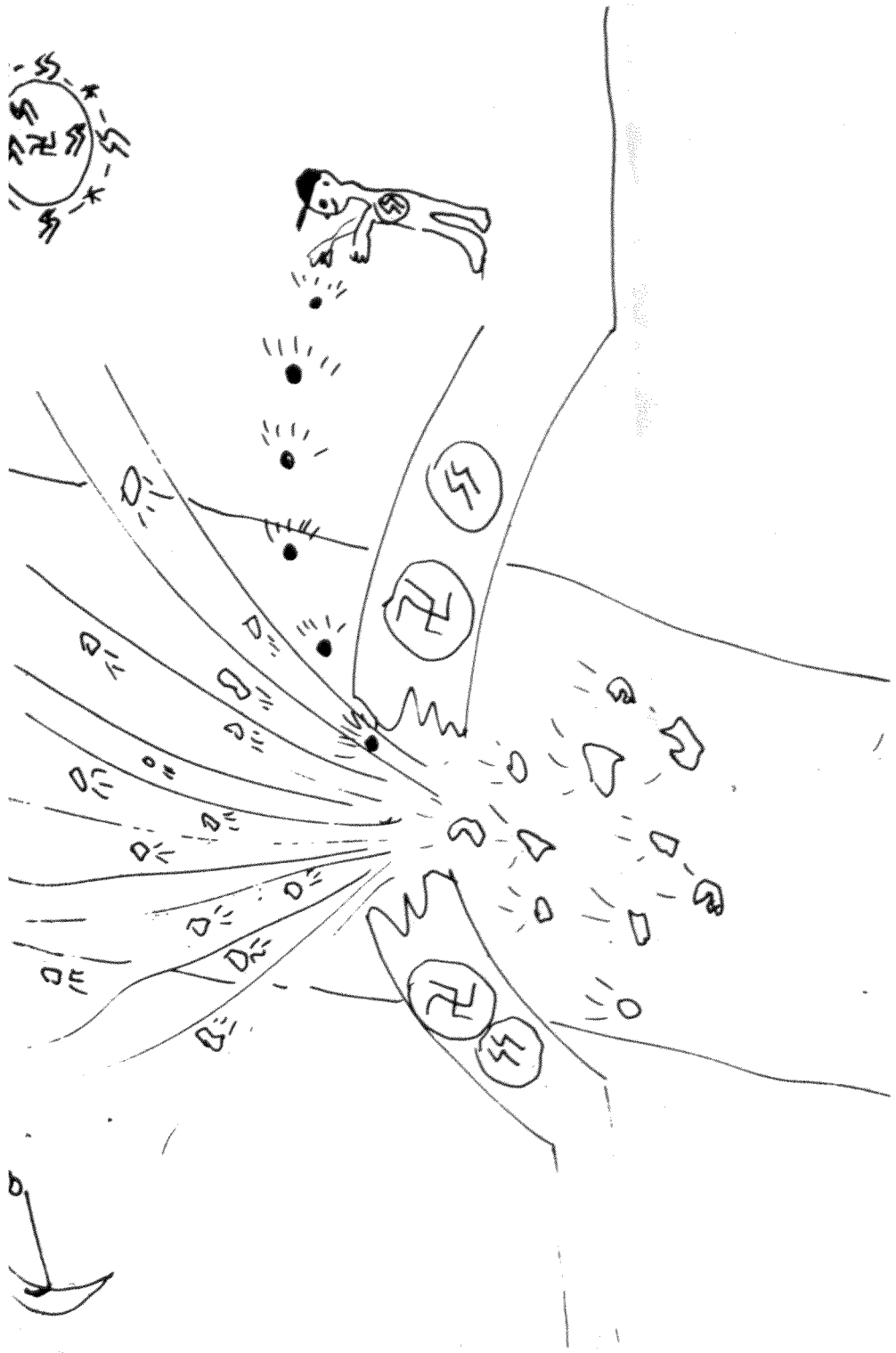

Εικόνα 9

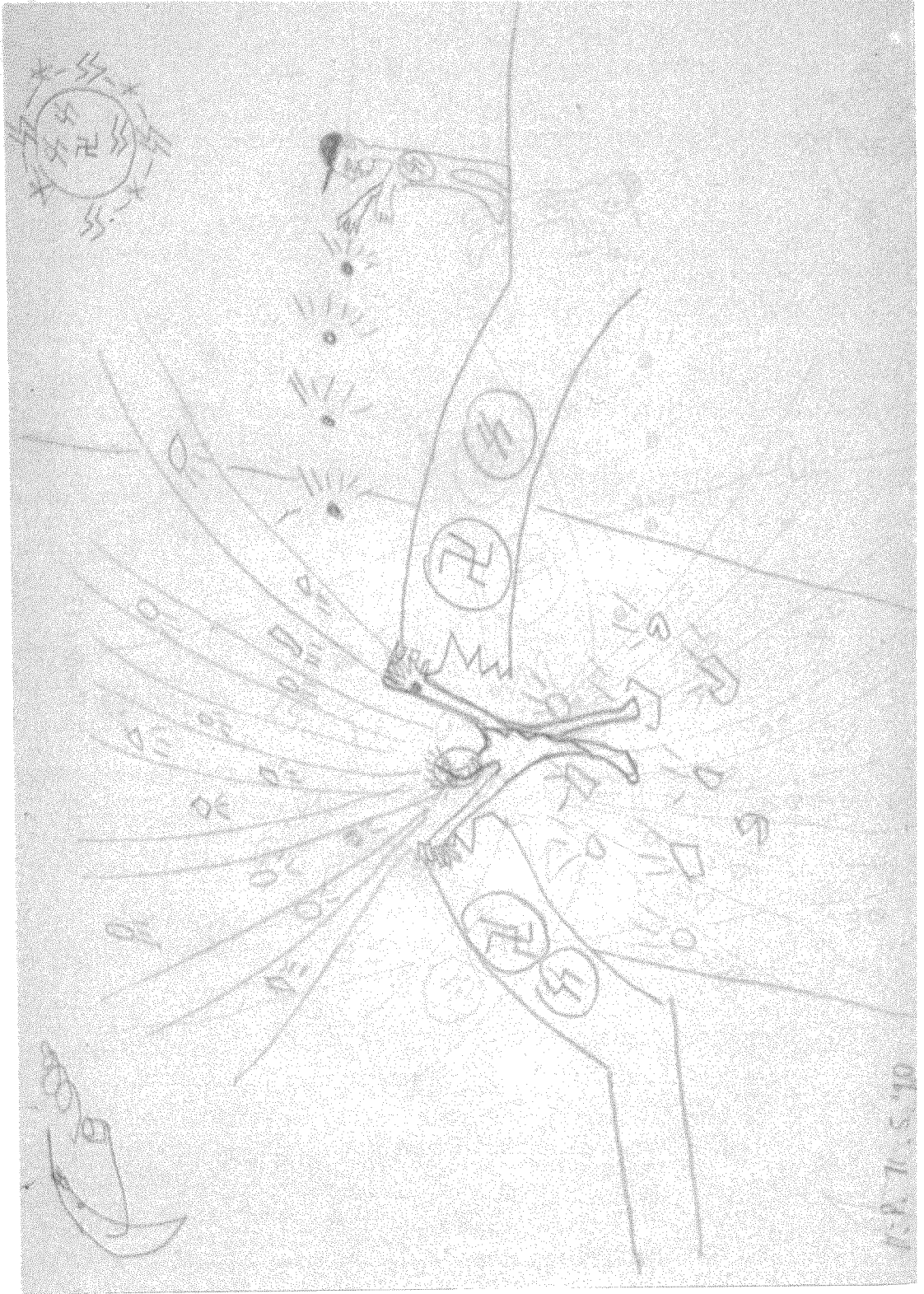

Εικόνα 10

Εικόνα 12

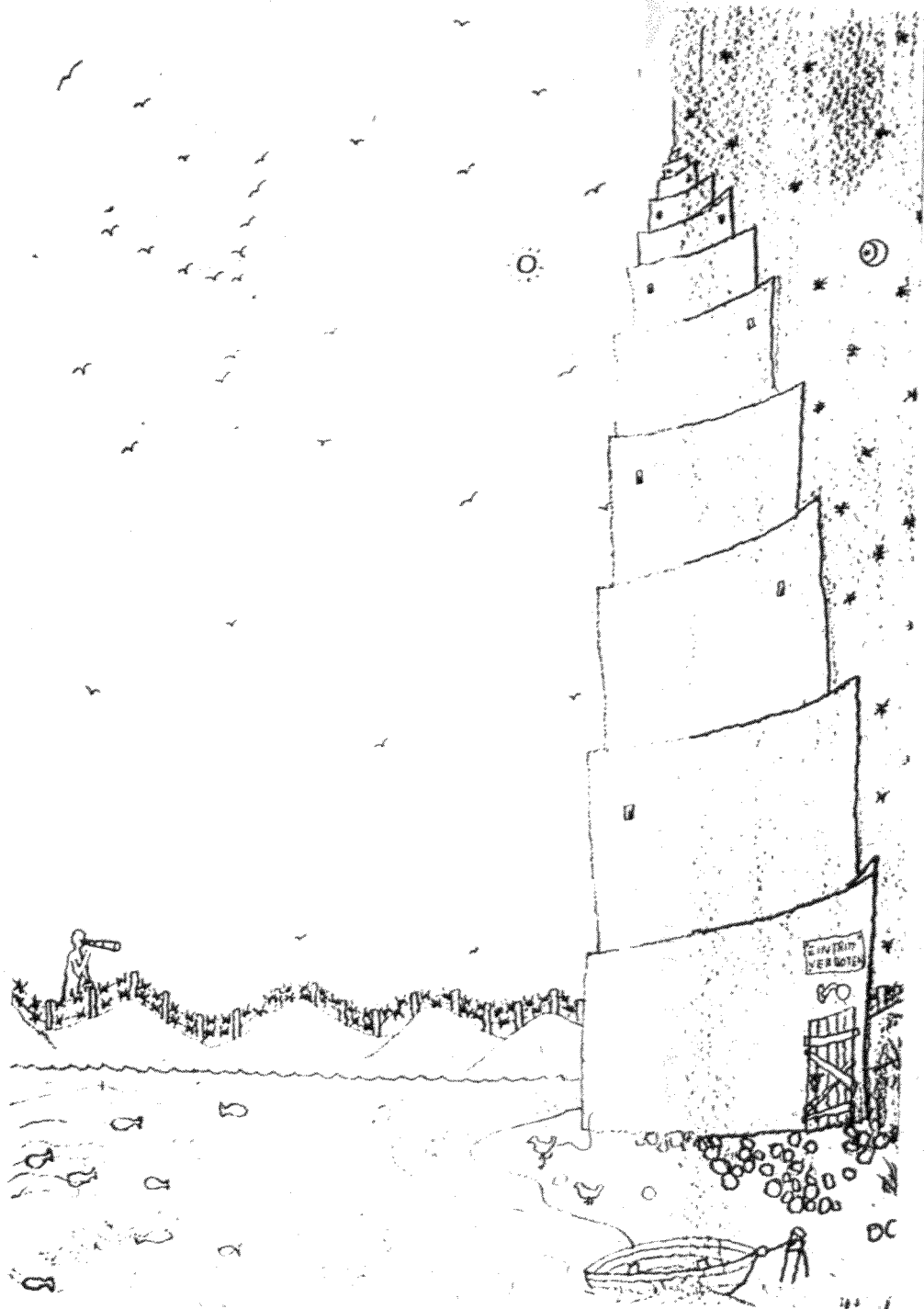
P. 5. 10

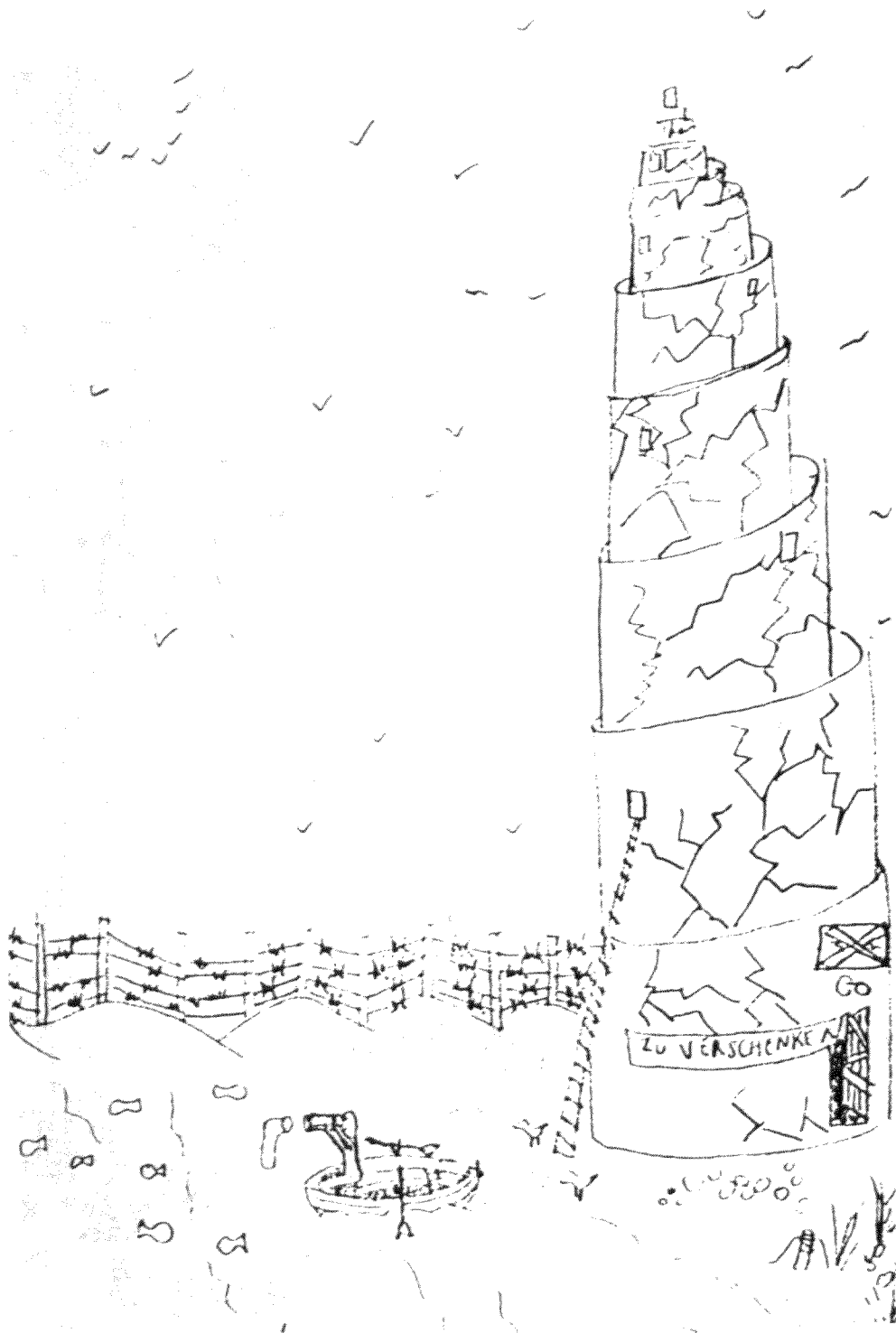
Εικόνα 14

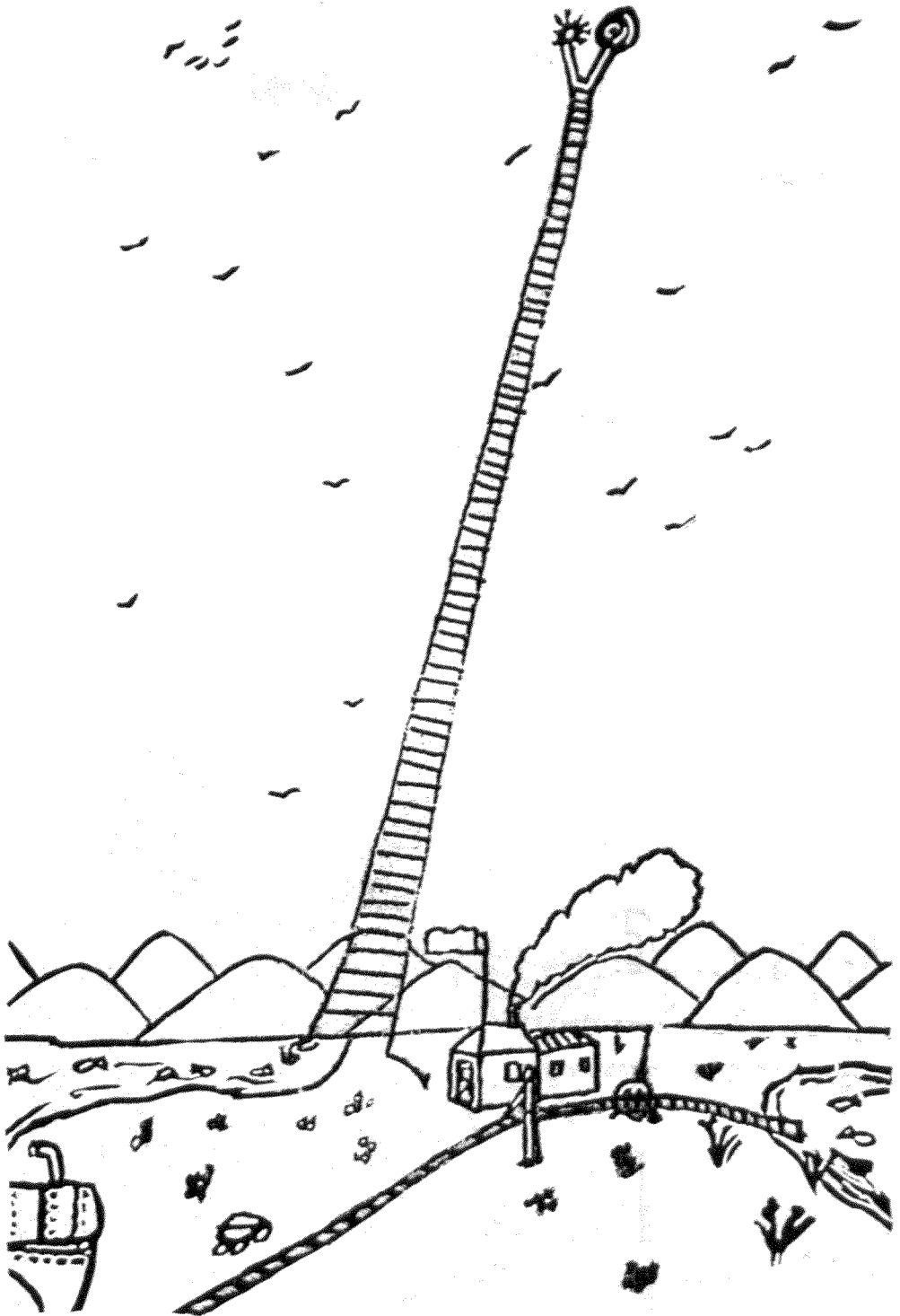
Εικόνα 15

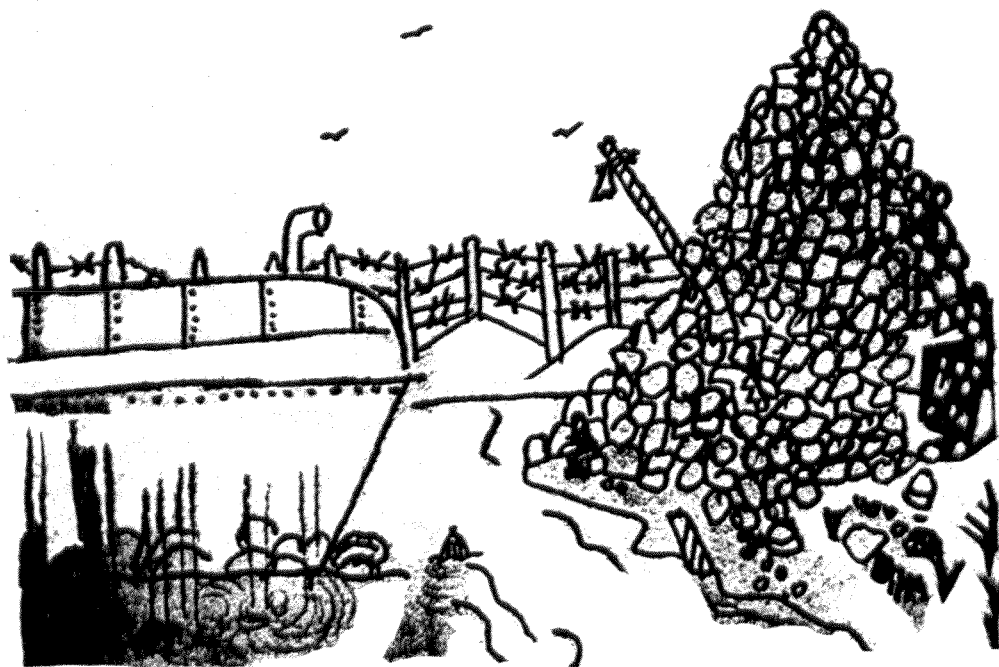
Εικόνα 16

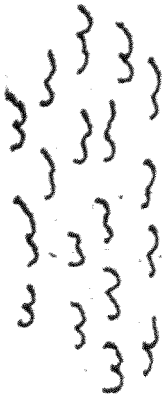
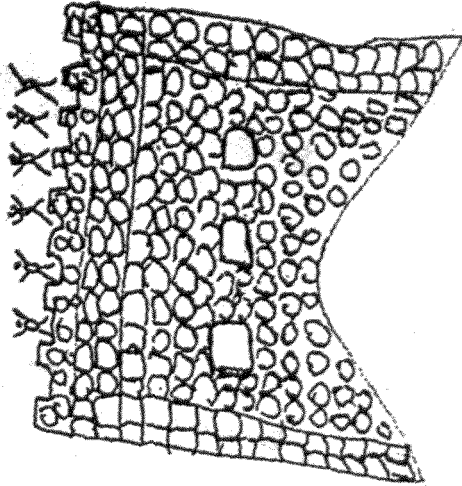
Εικόνα 17

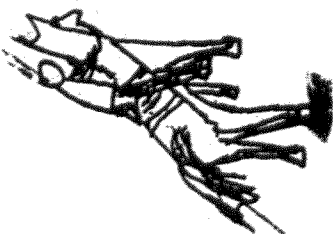
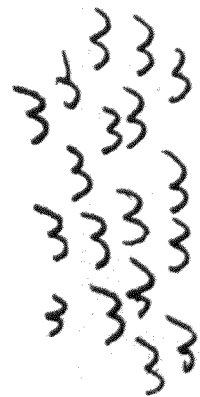
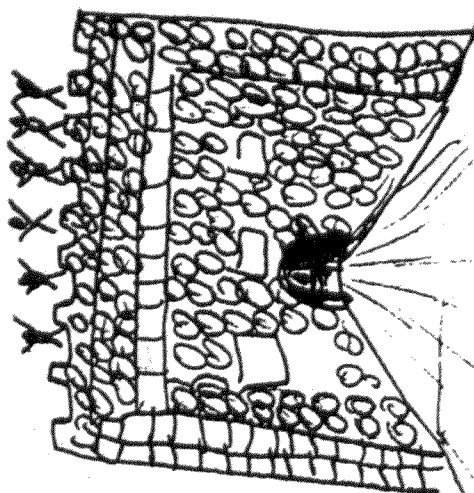
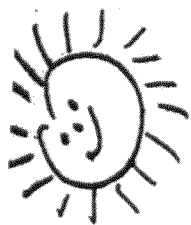
Εικόνα 18

Εικόνα 19

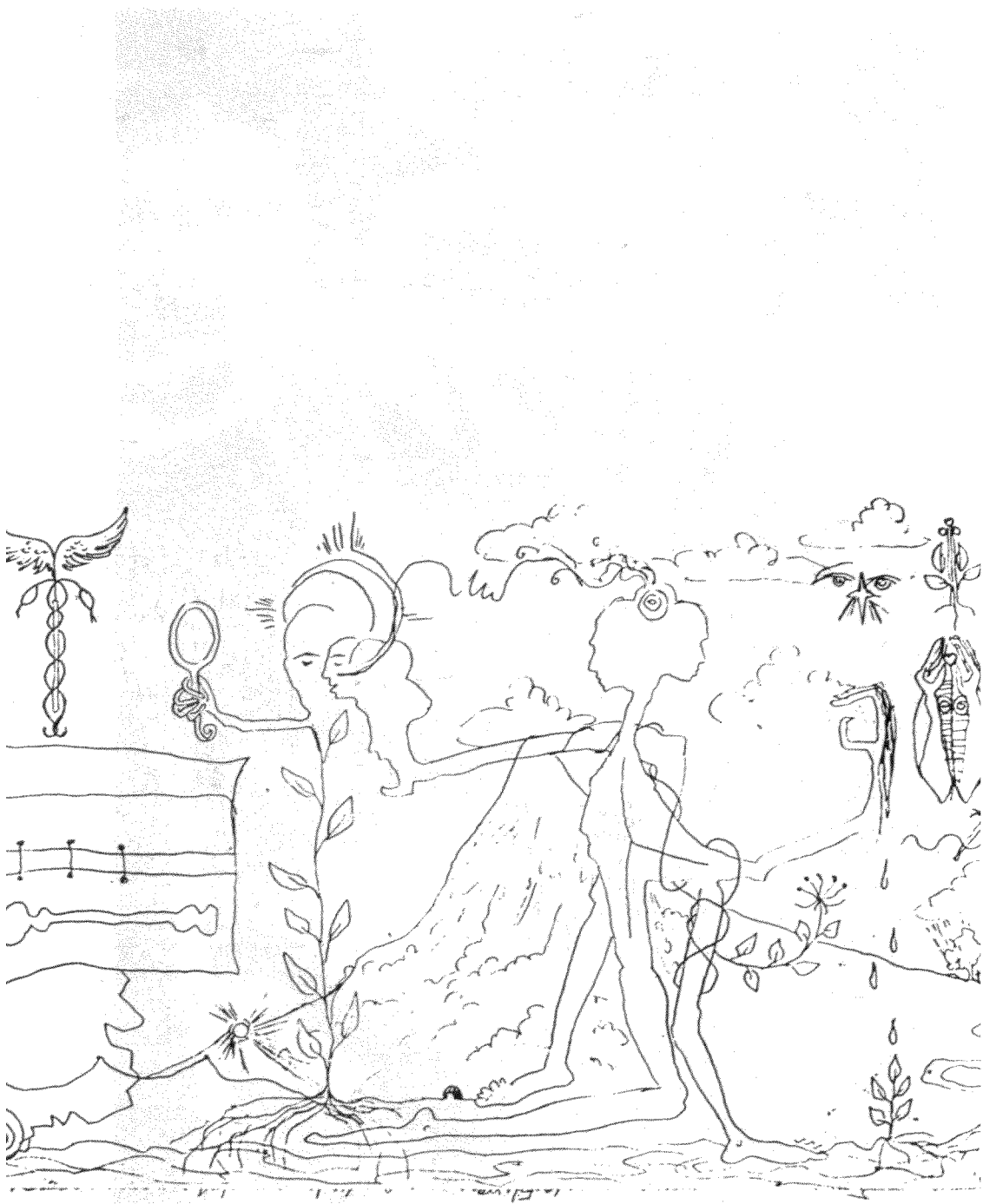

Εικόνα 20

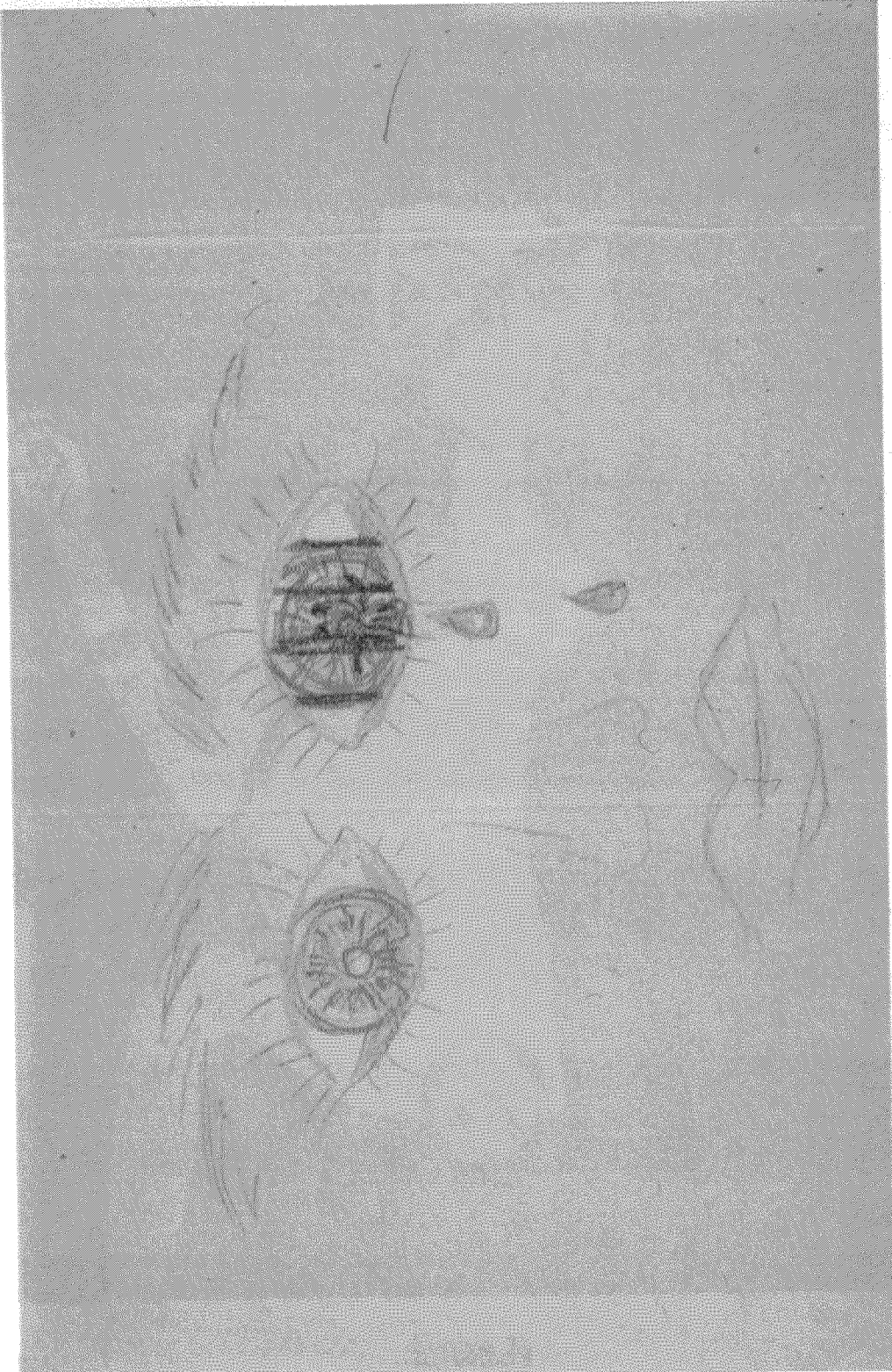
100

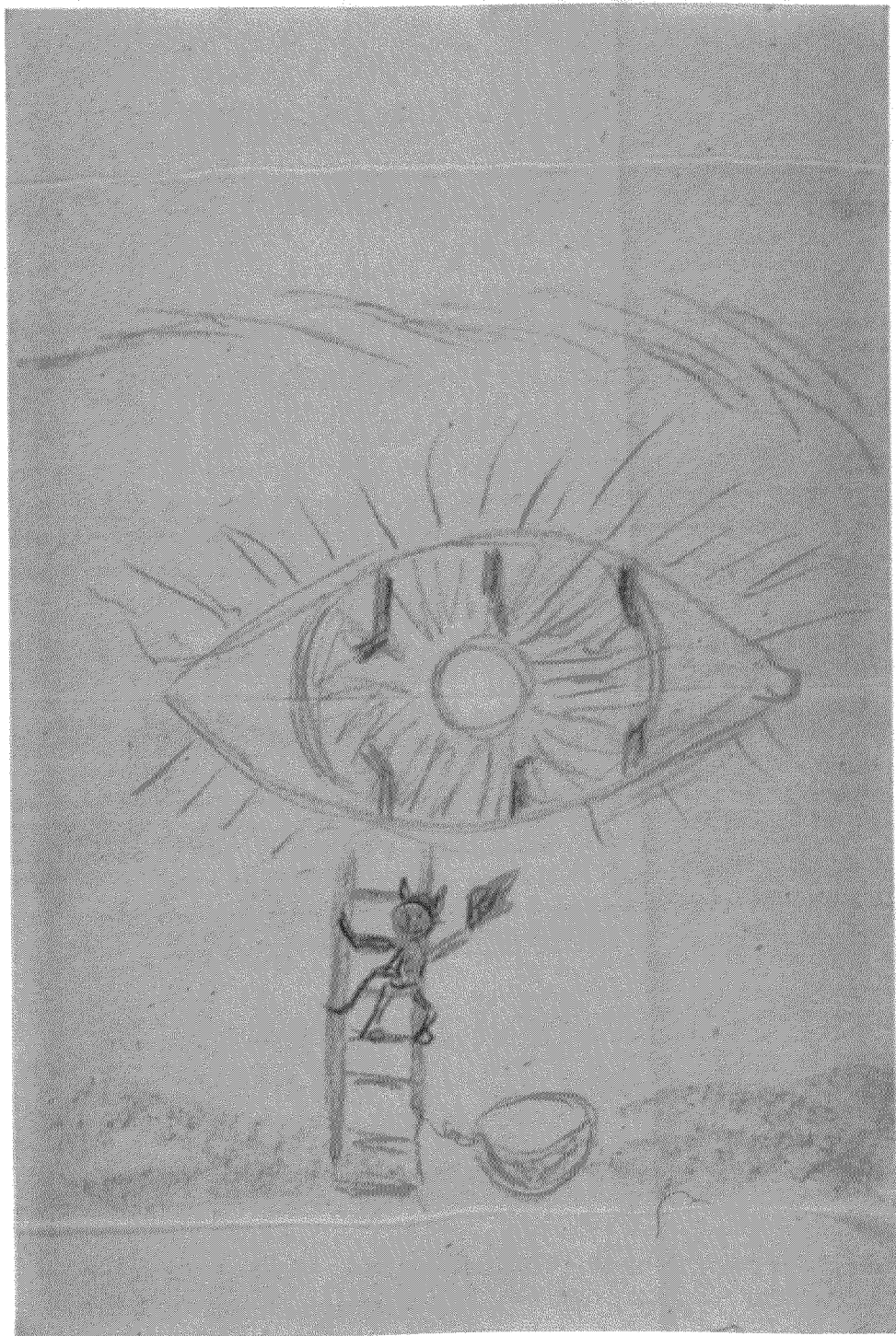

Εικόνα 23

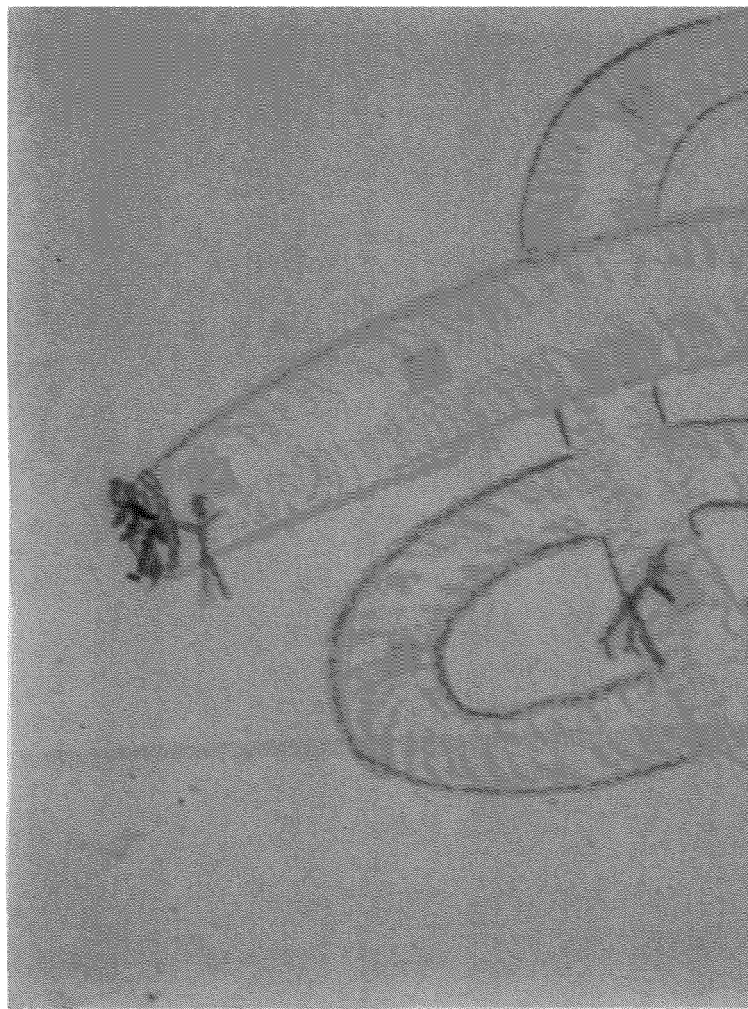

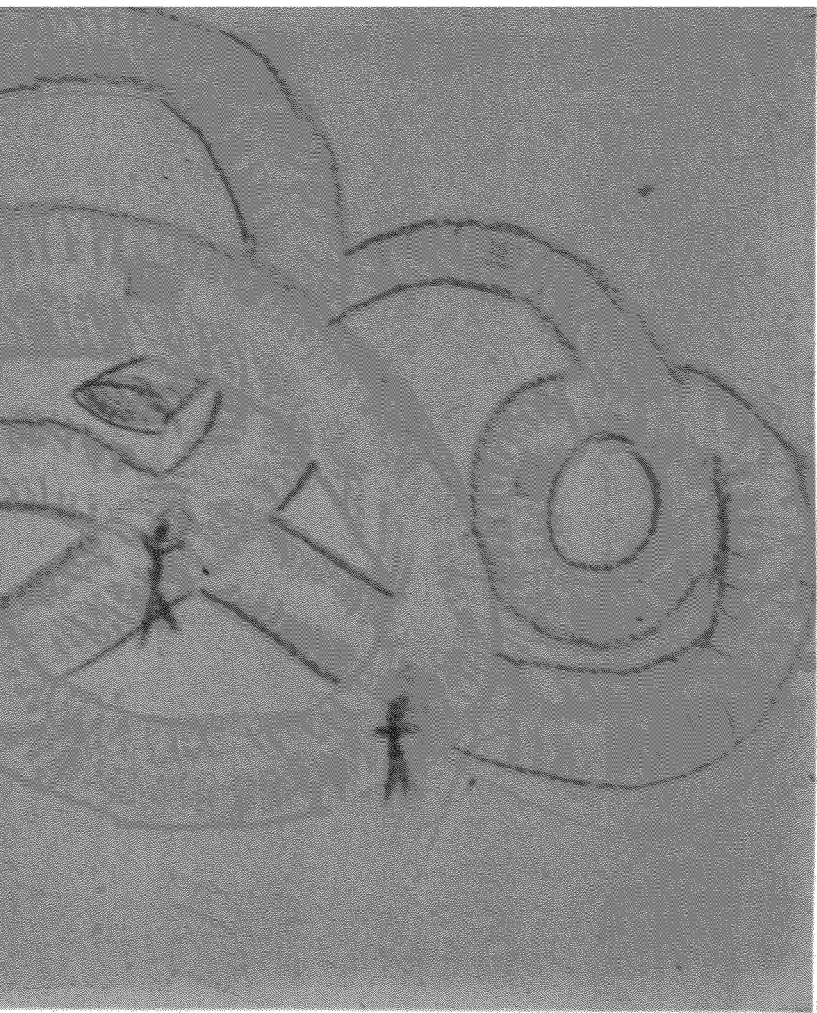

Εικόνα 26

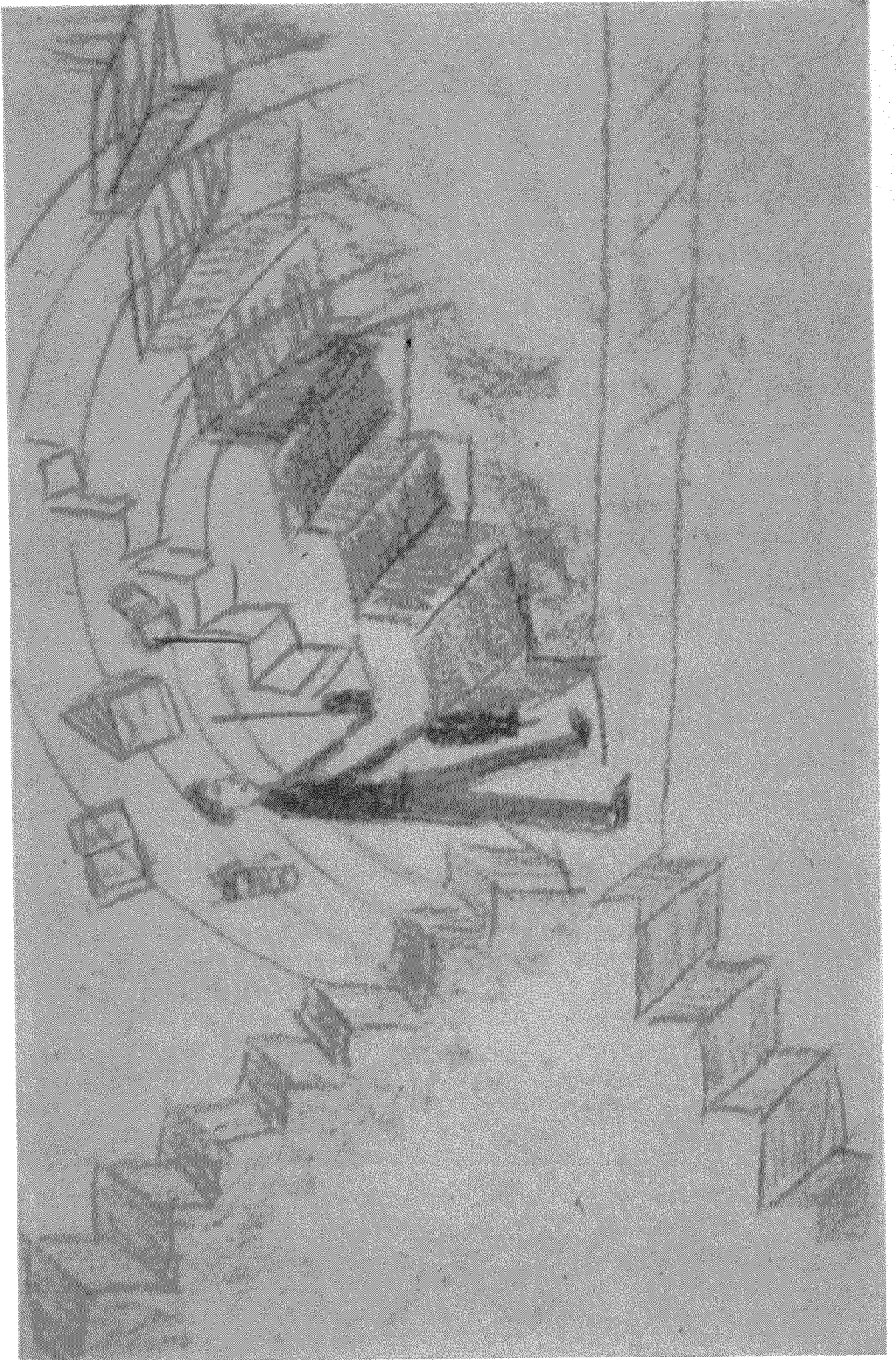

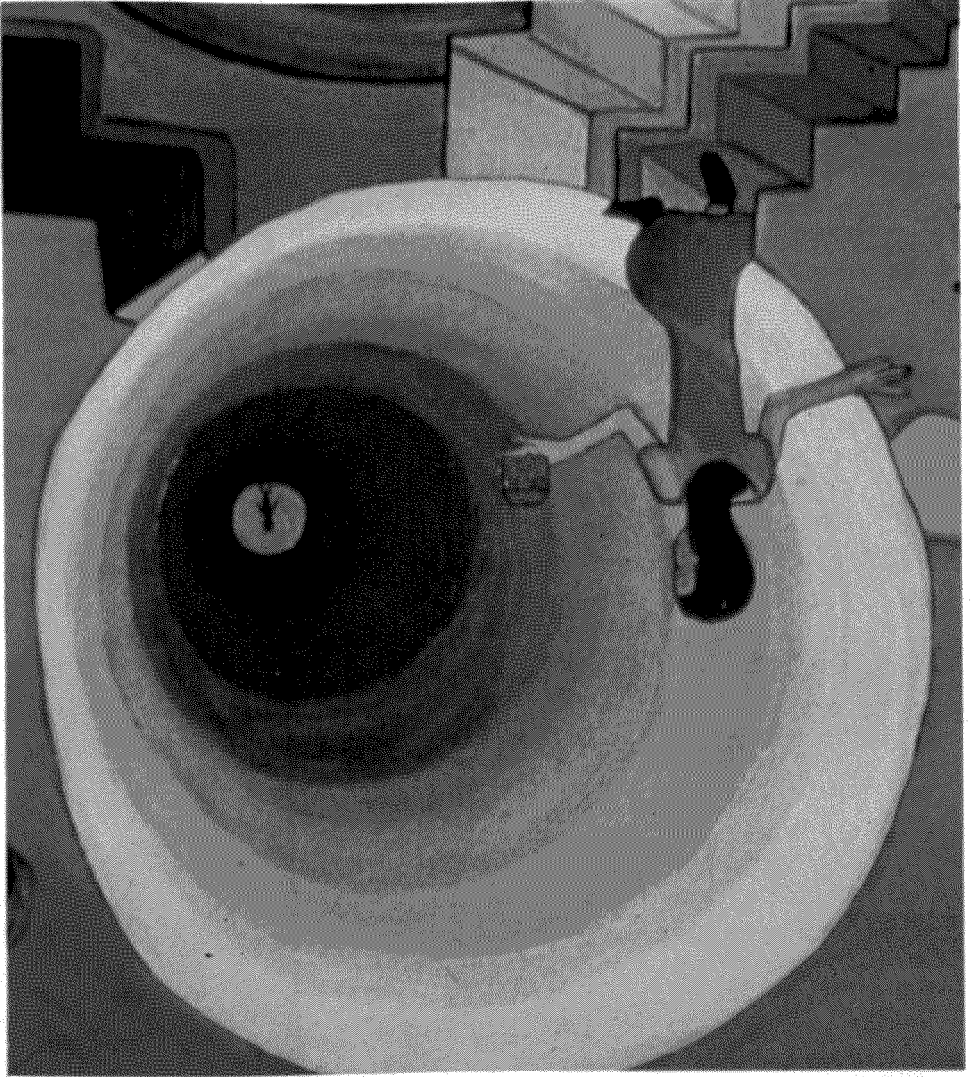
Εικόνα 27

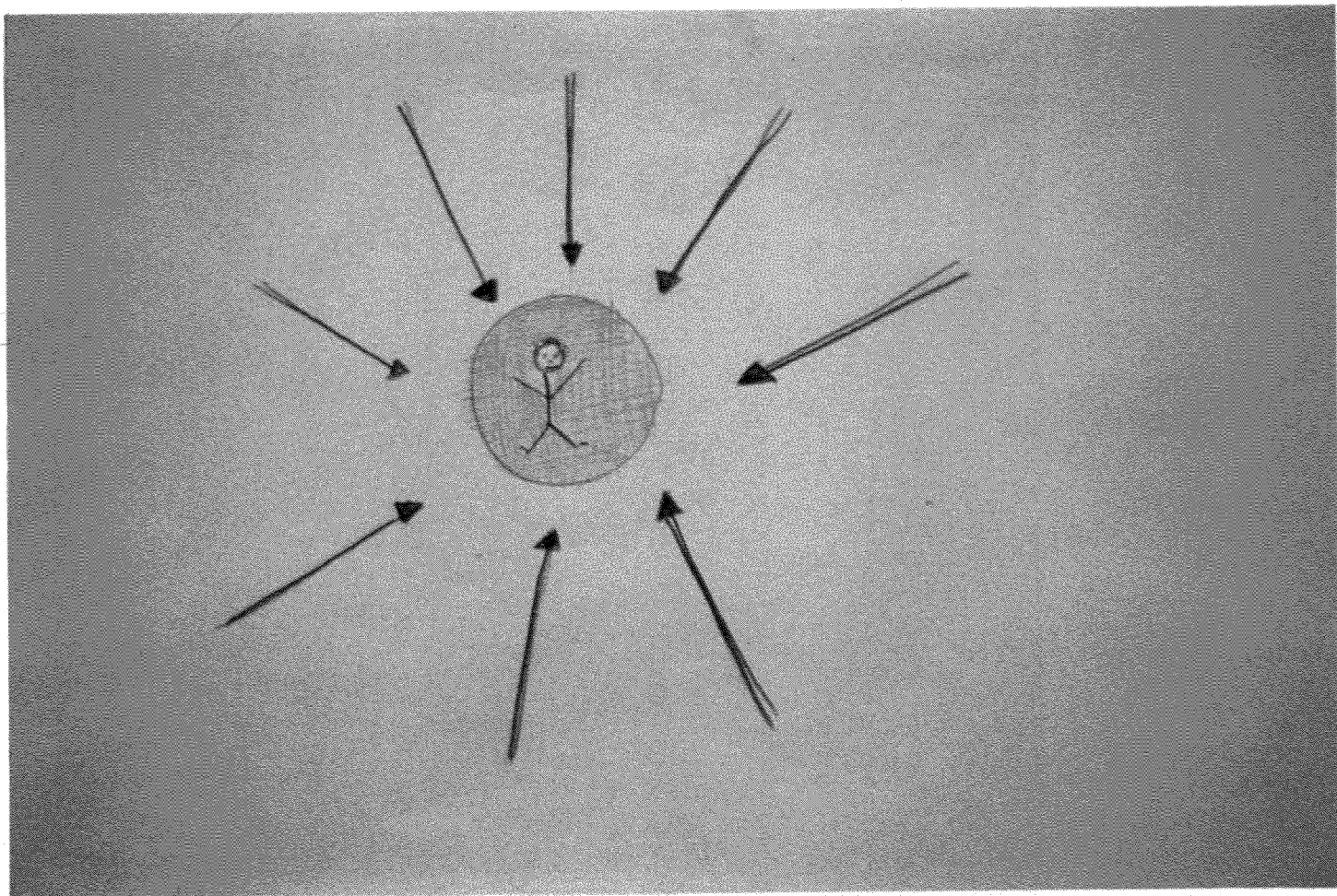

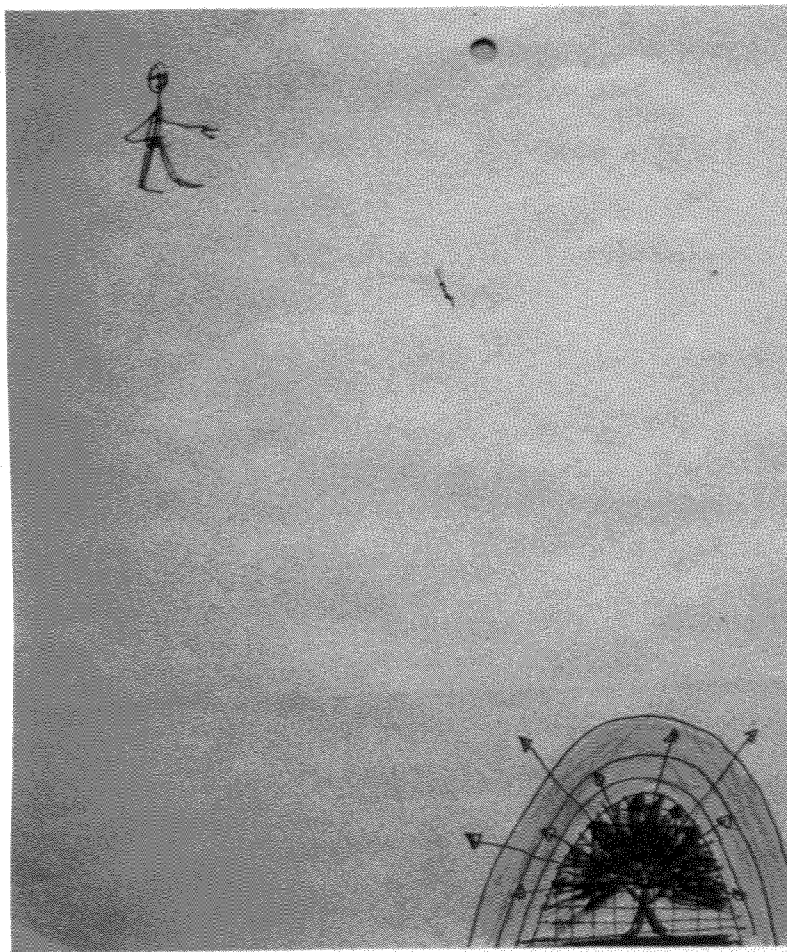
Εικόνα 28

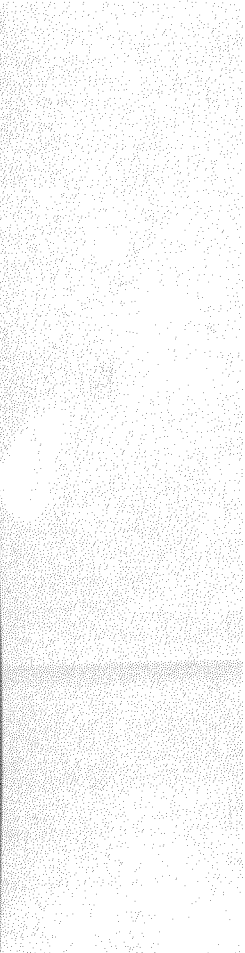
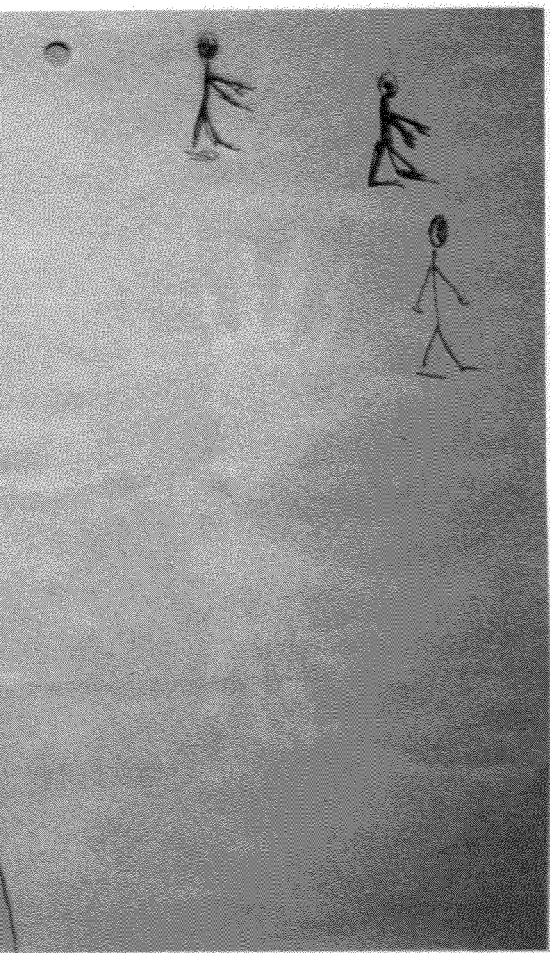

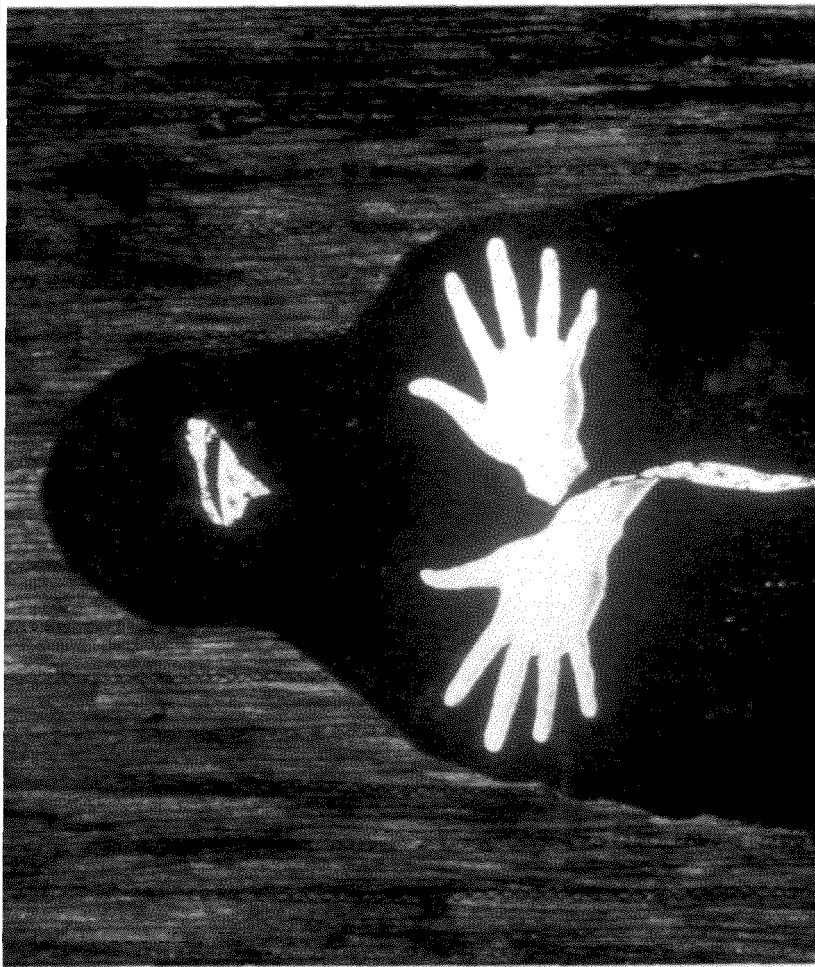

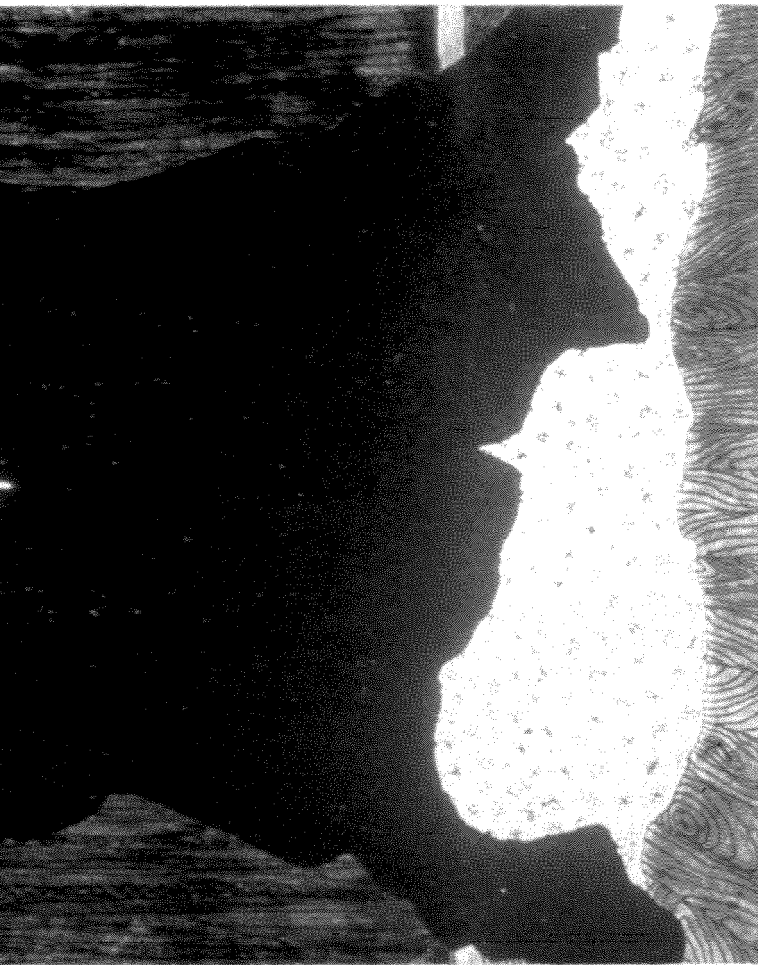
Εικόνα 31

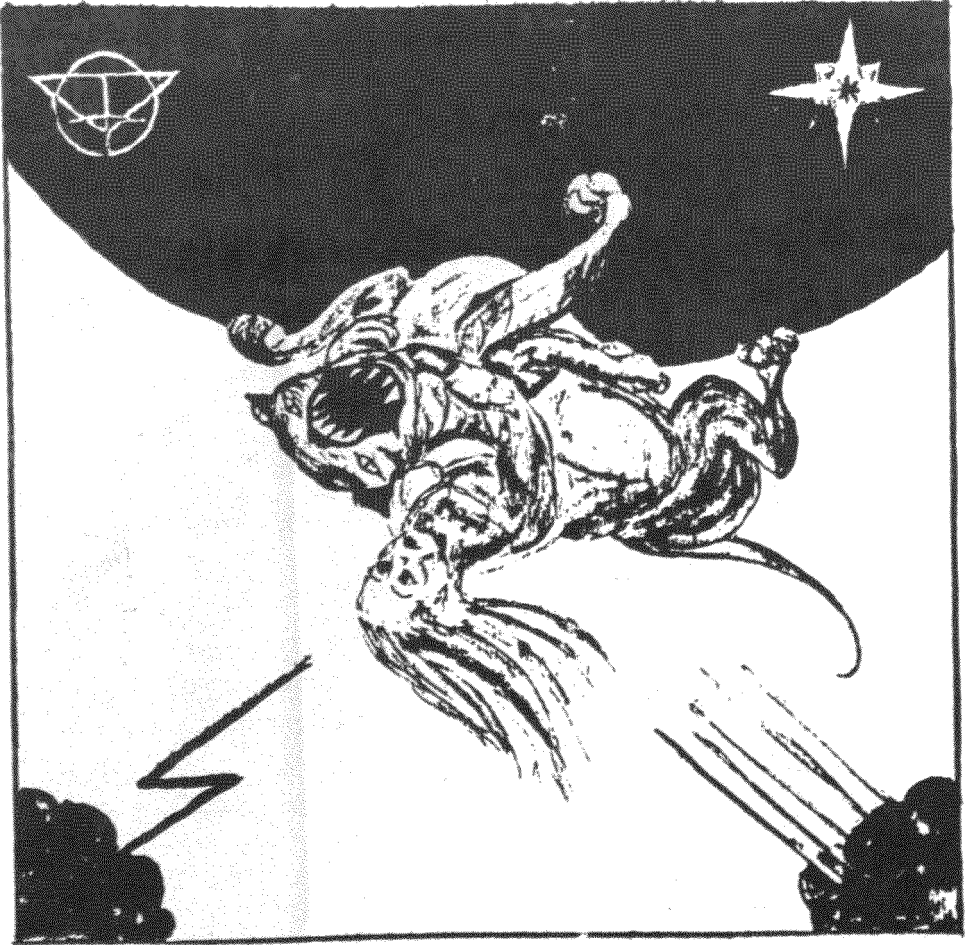
Εικόνα 32

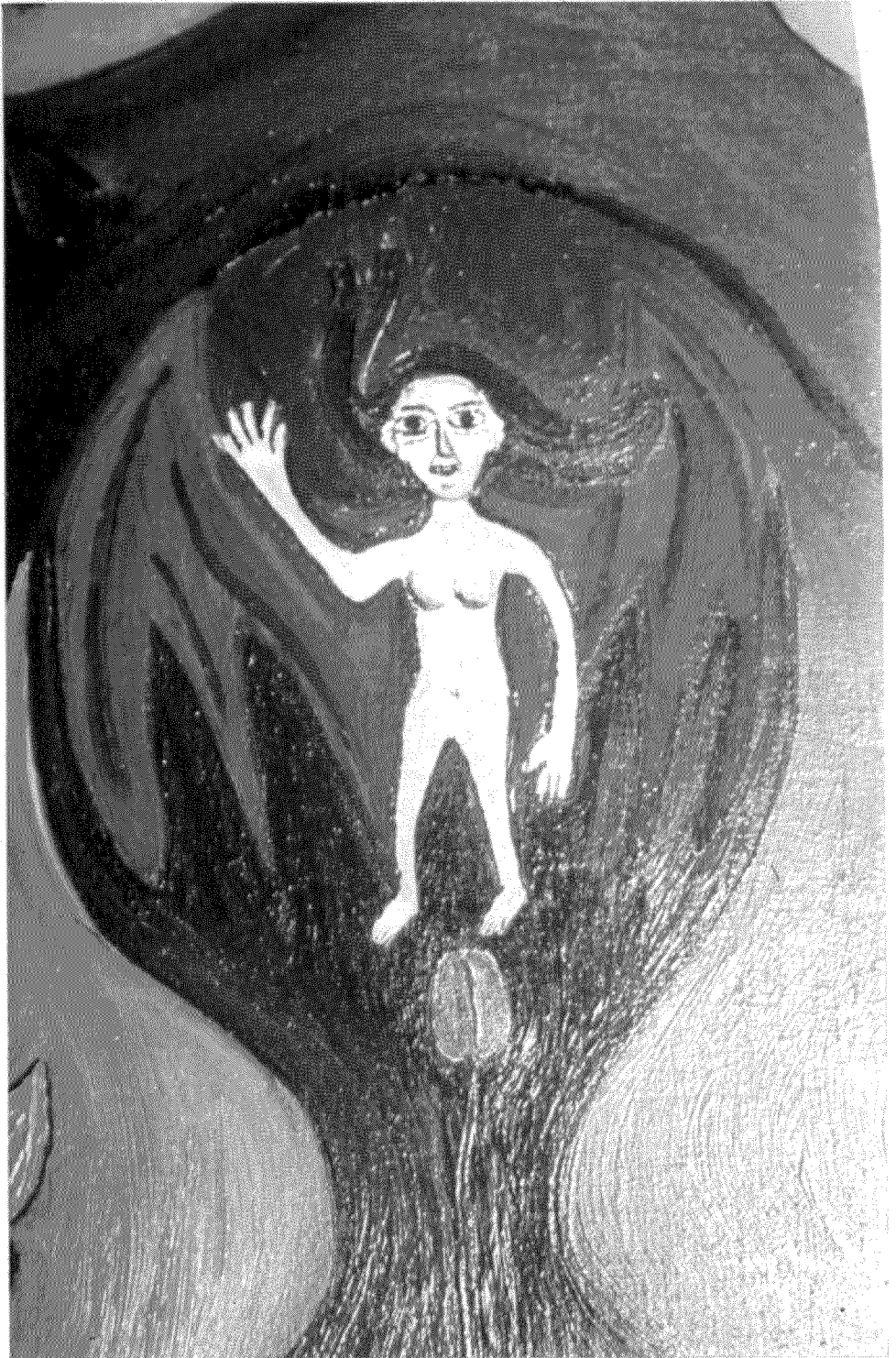

Εικόνα 33

Εικόνα 35